

Volume 8, Issue 8, August 2021, p. 137-156

Article Information

Article Type: Research Article

This article was checked by iThenticate.

Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17121/ressjournal.3028>

ArticleHistory:

Received

03/06/2020

Accept

25/08/2021

Available

online

26/08/2021

A CRITICAL ANALYSIS STUDY ABOUT THE FACILITATION METHOD OF ISLAM

İSLAM'IN KOLAYLAŞTIRMA METODU HAKKINDA KRİTİK BİR ANALİZ ÇALIŞMASI

Adnan ALGÜL¹
Yakup ÇALIŞKAN²

Abstract

The building of Islamic law was built to ensure the benefits of the servants in the world and in the hereafter. All of it is justice, mercy, and wisdom. Any issue that slides from justice to authoritarianism, from mercy to oppression, from benefits to harm, from wisdom to ignorance and stupidity has nothing to do with Islamic law. Even if it was lured through the comments to it? The greatest aim of Islamic law is to eliminate the troubles and difficulties and to provide a livable life for humanity by presenting the facilitating principles to the people. However, it is not an easy task to appreciate/measure the interests and convictions that concern people's happiness both in the world and in the hereafter. On the contrary, it is a responsibility that requires utmost precision. Because both benefits and drawbacks are disciplined with the teachings and principles of the Islamic ruling (Shari'ah). For this reason, only those who know the Qur'an and Sunnah and understand the aims of Shari'ah/Islamic law to the finest detail can know their appreciation.

Keywords: Facilitation, Authorization, Benefits, Shortcomings, Hardship, constraint, Wisdom, Justice, Mercy.

Özet

İslam hukukunun binası, kulların dünya ve ahiret maslahatlarını temin üzerine inşa edilmiştir. Onun tümü de adalet, rahmet ve hikmettir. Adaletten otoriterliğe, rahmetten zulme, maslahattan mefsedete, hikmetten cehalet ve ahmaklığa çıkan hiçbir meselenin İslam hukukuyla ilgisi yoktur. Ona yorum aracılığıyla sokulmuş olsa bile! İslam hukukunun en büyük gayesi, sıkıntı ve zorlukları gidermek, kolaylaştırıcı ilkeleri insanlara sunarak, insanlık için yaşanılabilir bir hayatı temin etmektir. Ancak insanların hem dünya hem de ahiret saadetlerini ilgilendiren maslahat ve mefsedetın takdir edilmesi/ölçülenmesi kolay bir iş değildir. Bilakis son derece hassasiyet gerektiren bir sorumluluktur. Çünkü maslahat da mefsedet de İslam Şeriatının naslarıyla ve prensipleriyle disipline edilmiştir. Bu nedenle onların takdir

¹ Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi/Temel İslam Bilimleri Bölümü/İslam Hukuku Bilim Dalı adnanalgul47@hotmail.com, Gaziantep/ TÜRKİYE, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1052-3548>.

² Gaziantep Üniversitesi, SBE, ycaliskan02@hotmail.com, Gaziantep/Türkiye ORCID ID : <https://orcid.org/0000-0001-6324-2398>

edilmesini, ancak Kur'an ve Sünnet naslarını iyi bilen ve şeriatın/İslam hukukunun amaçlarını en ince detaylarıyla kavrayan ilim ehli bilebilir.

Anahtar Kelimeler: Kolaylaştırma, ruhsat, maslahat, mefsedet, meşakkat, menhec.

İSLAM'IN KOLAYLAŞTIRMA METODU HAKKINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Allah Teâlâ, günümüzde ve gelecekte; ulvî hedef ve amaçları gerçekleştirebilmesi için lütfu gereği, İslam ümmetine hüküm ve yasalar bahşetmiştir. Bu hüküm ve yasalar, insanlara maslahat/fayda sağlama ve onlardan mefsedeti/zararı giderme gibi iki önemli fonksiyonu içerir.

İnsanların hem dünya hem de ahiret saadetlerini ilgilendiren maslahat ve mefsedetın takdir edilmesi/ölçümlenmesi kolay bir iş değildir. Bilakis son derece hassasiyet gerektiren bir sorumluluktur. Çünkü maslahat da mefsedet de İslam Şeriatı'nın naslarıyla ve prensipleriyle disipline edilmiştir. Bu nedenle onların takdir edilmesini, ancak Kur'an ve Sünnet naslarını iyi bilen ve şeriatın/İslam hukukunun amaçlarını en ince detaylarıyla kavrayan ilim ehli bilebilir.

Kolaylık, İslam dininin en belirgin özelliklerinden ve en çok bilinen gayelerinden biridir. Bundan dolayıdır ki bir Müslüman, İslam hukukunun tüm hükümlerinde bu kolaylığı somut olarak görebilir. Ancak insanların bir kısmı farklı bazı nedenlerden dolayı İslam'ın kolaylığından, yanlış anlamlar çıkarmışlardır. Bu da onların, İslam'ın dosdoğru yolundan sapmalarına ve "meşakkat/zorluk, kolaylık getirir" hukuk esasına yanlış anlam ve hükümler yüklemelerine neden olmuştur.

İslam'da kolaylık konusunda yapılan çalışmaların kiminde; genel manada dinde kolaylık ele alınmış, kiminde de hacda, oruçta, namazda vb. hususlarda kolaylık gibi belli bir yönü işlenmiştir. Ancak düşünsel/fikrî eleştiri açısından kapsayıcı bir çalışma yapılmamıştır. Aksine farklı uzmanlık dallarında yazılan eserlere serpiştirilmiş haldeki dağınık bazı araştırmalarla yetinilmiştir. Bütün bu nedenlerden dolayı bu konunun, İslam'ın; ifrat ve tefritten uzak, vasat/orta yollu bir din olduğu özelliğinin de göz önüne alınarak detaylarıyla araştırılması ve incelenmesi bir zorunluluk halini almıştır.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için, çalışmamızla ilgili; el-yusr, es-suhûle, et-tahfif, el-maslaha, raf'u'l-harac, et-tevessü, el-meşakka, el-menhec, en-nakd ve et-tahlîl gibi bazı kavramların detaylı olarak izah edilmesi yerinde olacaktır.

El-Yusr: Sözlükte; el-Yusr/kolaylık, el-Usr/zorluğun zıttıdır.³ Bu manada Allah Teâlâ: "Velakad **yessernâ'l-Kur'âne li'z-Zikri** fehel min muddekir"⁴ Yani "Biz Kur'an'dan öğüt alınabilmesi için onu kolaylaştırdık"⁵ El-Lîn, el-İnkîyâd ve et-Teh'yie de el-Yusrun anlamları arasındadır. Nitekim "yâsere fulânun fulânen" "falan kimse filancaya yumuşak davrandı", "inkâde et-tarîku" "yol düz ve kolay yürünür oldu" denilir.⁶ Ayette: "**Fesenüessiruhu li'l-Yusrâ**"⁷ Yani "Biz onu salih amel işlemeye hazırlayacağız. "et-Tehyie"⁸ Zamahşerî (öl.538)⁹ : "yuridullâhu **bikumu'l-Yusra** velâ yuridu **bikumu'l-Ustra**"¹⁰

³ bkz. el-Cevherî, İsmail, *Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Kahire, 1987, ysr mad., c.2, s. 857.

⁴ Kamer, 54/17.

⁵ bkz. İbni Kesir, İmâdu'l-Dîn, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâr ibni'l-Cevzî, Riyad, 1418, c. 4, s.411

⁶ Bkz. İbni Manzûr, Cemâlu'd-dîn, *Lisânu'l-Arab*, Dâr Lisani'l-Arap, Beyrut,1970, ysr mad. C. 5, s.221; er-Râzî, Fahreddîn, *Mefâtihu'l-Ğaybi*, Dâru'l-Fikr, 1984, c.5, s.78.

⁷ Leyl, 92/7.

⁸ bkz.et-Taberi, İbni Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1989, c.30, s.221.

⁹Arap dili ve belâğatı hususunda temel kaynaklardan sayılan "*el-Keşşâf*" adlı eserin yazarı, meşhur edebiyat ve dil bilginidir. Daha geniş bilgi için bkz. ez-Zehabî, Şemseddin, *Siyer A'lâmu'n-Nübelâ*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1413, c.20, s.153; ez-Ziriklî, Hayreddîn, *el-A'lâm*, el-Matbaatu'l-Arabiyyet, Kahire, 1926, c. 7, s. 178.

¹⁰ Bakara, 2/185.

ayetini "yani Allah size kolaylaştırmak ister, zorlaştırmak değil ve Allah, dinde sizden her tür zorluğu giderdi" diye tefsir etmiştir.¹¹

El-Yusr'un terim manasına gelince; "Allah Teâlâ'nın istediği şekilde İslam'ın hükümlerine bağlı kalmak, ardından bu hüküm ve prensipleri, Peygamber'in (sav) çizdiği yol haritasına/metoda uygun olarak kolaylık prensibi çerçevesinde hayata geçirmektir."¹² Bir diğer ifadeyle el-Yusr: mükellefin ihtiyacı, emirlere uyma ve yasaklardan kaçınma güç ve kabiliyeti dikkate alınarak, temel ilkelere halel getirmeksizin hükümlerin çıkarılmasıdır.¹³

Er-Ruhsa: Sözlük anlamı; kolaylık ve yapılabilir olmaktır. Araplar: "rahusa's-Si'ru" yani fiyat düştü ve alış-veriş yapma olanağı doğdu derler. Bir işte ruhsat vardır dendiğinde ise, o işteki zorluğun zıddı anlaşılır.¹⁴ İbni Manzur, Lisânu'l-Arab adlı sözlüğünde rhs maddesinde "er-Ruhsa"nın birbirinden farklı birçok sözlük anlamlarını zikretmiştir.¹⁵

Er-Ruhsa'nın terim anlamı: Zor ve meşakkatli bir nedenden/mazeretten dolayı meşru kılınan/öngörülen demektir. Bu durum, yasağı ihtiyaç yerleriyle sınırlandırırken, yasak gerektiren genel/külli bir ilkeden istisnadır.¹⁶

Eş-Şâtîbî (ö.790), *el-Muvâfekât* adlı eserinde¹⁷ **er-Ruhsa'nın** birçok anlamlarını zikretmiştir:

Bunlardan biri: ağır sorumlulukların ve meşakkatli işlerin, İslam ümmetinden kaldırılmasıdır. Kur'an'ı Kerim'de buna delalet eden birçok ayet vardır.¹⁸

Diğer bir anlamı ise; kulların, zamanlarının bir kısmını Allah'a ibadetle, bir kısmını da nefislerini tatmin edecek, meşru olan dünya nimetleriyle geçirebilmeleri için onlara tanınan serbestliktir.

Bu anlamlardan çıkan sonuç; **et-Teysir** ile **er-Ruhsa** kavramları arasında genel ve özel açılardan bir ilişkinin varlığıdır. Bu durumda her ruhsat bir teysir/kolaylaştırmadır, fakat her teysir bir ruhsat değildir.¹⁹

Es-Suhûle: sehl kelimesinden türeyen bir mastardır. Dua edilirken: "Sehhelallahu aleyke'l-emre ve leke" yani Allah, sıkıntılarını gidersin ve sorumluluğunu hafifletsin denilir.²⁰

Rağıp el-İsfehâni (ö.502); sehl, hüznün zıddıdır ve çoğulu da suhûldur, demiş ve buna: "min suhûliha kusûrâ" (ovalarında saraylar inşa ediyorsunuz)²¹ ayetini delil göstermiştir.²² Bu tanıma göre; sehl ve yusr, eş anlamlı kavramlardır ve el-Lîn/yumuşaklık anlamına gelmektedir.

Et-Tahfif: et-Taskîl/ağırlaştırma kelimesinin somut ve soyut olarak zıt anlamlısıdır. Nitekim ayette: "Ve emmâ men haffet mevâzînuhu" yani amelleri tartılırken; salih amelleri

¹¹ bkz. ez-Zemahşerî, Cârellah, *el-Keşşâf an Hakâik Ğavâmid et-Tenzîl*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 2012, c. 1, s. 228.

¹² el-Aşkar, Ömer, *Hasâisu's-Şerîati'l-İslâmiyyeti*, Mektebetu'l-Felâh, Kuveyt, 1982, s.70.

¹³ bkz. ebu'l-Meâtî, Kemal Cevdet, *Mazâhiru't-Teysîr fi's-Şerîati'l-İslâmiyyeti*, Doktora Tezi, Ezher Üniversitesi, Kahire, 1975, s.7.

¹⁴ el-Cevherî, *es-Sihâh*, rhs mad.3/1041.

¹⁵ bkz. İbniManzûr, *Lisânu'l-Arab*, 5/178.

¹⁶ eş-Şâtîbî, İbrahim, *el-Muvâfekât fi Usûli's-Şerîati*, el-Mektebetu't-Ticâriyetu'l-Kubrâ, Mısır, 1989, c.1, s.301.

¹⁷ Eş-Şâtîbî, *el-Muvâfekât*, 1/303-305.

¹⁸ Bakara, 2/286; Araf, 7/157.

¹⁹ Şer'î ruhsat ve özellikleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Kamil, Ömer Abdullah, *er-Ruhsatu's-Şer'iyyetu fi'l-Usûli ve'l-Kavidi'l-Fikhiyyeti*, el-Mektebetu'l-Mekkiyye, Mekke, 1420, s.43-50.

²⁰ ez-Zübeydî, Muhyî'd-Dîn, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kamûs*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1414, shl mad. c.4, s. 362.

²¹ Araf, 7/74.

²² el-İsfehâni, ebu'l-Kâsım Râğıp, *Müfredât elfâzi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1412, s.430.

az, kötülükleri ağır bastı.²³ Ayette geçen "el-Hiffe" terazideki hafiflik anlamı taşıdığı gibi, durum ve halin hafifliği anlamını da taşımaktadır.²⁴

İbni Cevzî (ö.598) "et-Tahfif" kavramını: "sorumluluğun kolaylaştırılması veya bir kısmının izalesi/giderilmesi" diye tanımlamıştır.²⁵ Bu tanıma göre; tahfif, teysirden daha özel bir anlam ifade etmektedir. Çünkü o, aslında zorluk olan şeyin kolaylaştırılmasıdır. Bu durumda aslen kolay olan şeyler/durumlar, bu kavramın kapsamına girmemektedir.²⁶

El-Maslaha: salah anlamında tekil bir mastardır. Özünde hayır, menfaat ve doğruluk barındıran anlamında bir kavramdır. Bu tanımlamaya göre; içerisinde insana, fayda ve lezzetler kazandırma özelliği barındıran veya ondan zararı uzaklaştıran ve gideren her şey maslahat olarak isimlendirilebilir.²⁷

İslam hukukçularına göre maslahat: Allah'ın kulları için arzu ettiği faydalardır. Bunlar da din, can, akıl, nesil ve mal olmak üzere, dinen korunması zorunlu olan beş temel esasın/zarûrât-ı hamsenin korunmasıyla gerçekleşir.²⁸

Rafu'l-Harac: el-Harac; dar, çıkışı olmayan ve hayvanların otlamak için kendisine ulaşması mümkün olmayan yer anlamına gelmektedir.²⁹ İbn Abbas'a (ö.68 h); el-harac nedir? diye soruldu. O da Huzeyl kabilesinden fertlere sordu. Onlar el-Harac; sık ağaçlı ve çıkışı olmayan yer anlamındadır dediler. Bunun üzerine İbn Abbas (ra); el-Harac, çıkışı olmayan demektir dedi.³⁰

İslam Hukukçuları, el-Harac; içinde, alışlagelenin dışında bir zorluk olan şey diye tanımlamışlardır.³¹ Onlara göre; kaldırılması/izale edilmesi öngörülen el-Harac, dinî olsun dünyevî olsun, ümmet için meşru olan bir faydanın temin edilmesine veya fert ve toplumun ibadetlerini ifa etmesine, temel insanî görevlerini yerine getirmesine engel olan, her tür zor olan şeyi/meşakkati içermelidir. Bu durumda "rafu'l-Harac, bireyin malî, bedenî, nefsi vb. sorumluluklarını yerine getirirken karşısına çıkacak ve ona engel teşkil edecek her şeyi içerecektir. Bu da ya o sorumluluğu tamamen kaldırmakla ya da onu hafifletmek, bir kısmını tercih etmek veya ona, o sorumluluğu uygun bir şekilde yerine getirebilecek bir çıkış/yol göstererek olacaktır."³²

Et-Tevesu/et-Tevsia: Vesia fiilinden mastardır. Genişlik manasına gelir ve darlığın zıttıdır. "Vessa Allahu alâ fulânin" yani Allah, onu refaha kavuşturdu, sıkıntı ve zorluğu ondan giderdi ve onu zengin kıldı, denilir.³³

Er-Râzî (ö.606), **el-Vus' ve et-Tevesu;** insanın fitratına ve gücüne uygun olan, onu sıkıntı ve zorluğa sokmayan şey diye tanımlamıştır.³⁴ Et-Taberî (ö.310) de, **el-Vus ve et-Tevasu;** bireyin, dinî ve dünyevî işlerini, sahip olduğu tüm güç ve gayretini harcamadan veya ek bir efor sarf etmeden yerine getirebilmesi olayıdır diye tanımlamıştır.³⁵

²³Karia, 101/8); İbni Manzur, *Lisânu'l-Arab*, hff mad. 9/79.

²⁴ bkz. İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîmi*, 4/862.

²⁵ bkz. ez-Zehabi, *Siyer A'lâmu'n-Nübelâ*, 21/365.

²⁶ İbnu'l-Cevzî, Abdurrahman, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmî't-Tefsîr*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1407, c.2, s. 60.

²⁷ İbni Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, slh mad. 2/516; el-Cevherî, *es-Sihâh*, slh mad. 1/384; er-Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, slh mad. S.154; el-Bûtî, Ramazan, *Davâbitu'l-Maslahati*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1397, s.27.

²⁸el-Bûtî, Ramazan, *Davâbitu'l-Maslahati*, s.27.

²⁹el-Feyrûzâbâdi, *Mecdu'd-Dîn*, *el-Kamûsu'l-Muhîd*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1407, hrc mad. 1/182; es-Sihâh, hrc mad. 1/305.

³⁰ İbni Manzur, *Lisanu'l-Arab*, hrc mad. 2/234; eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 2/158.

³¹ Eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 2/159.

³² Kamil, Ömer Abdullah, *er-Ruhsatu's-Şer'iyetu fî'l-Usûli ve'l-Kavîdi'l-Fıkhiyyeti*, s.47.

³³İbni Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, vsa mad. 8/392.

³⁴ er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Gaybi*, 7/121.

³⁵ Bkz. ez-Zehabi, *Siyer A'lâmu'n-Nübelâ*, 14/267; el-Cevziyye, İbni Kayyum, *İ'lâmu'l-Muvakkîin an Rabbi'l-Âlemîn*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1397, c.6, s.69; et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 5/45.

El-Meşakkatü: Sözlükte; eş-Şikku, bir şeyin yarısı demektir. Ayette: "Lem tekünü bâliğihî illa bişikki'l-enfusi"³⁶ Yani Siz, arzu ettiğiniz şeye ulaşabilmek için güç ve gayretinizin yarısını harcadınız, buyurulmuştur. Bu anlam, daha çok somut işler için kullanılmıştır. Manevî işler için; "Şakke aleyhi'l-emru" yani o iş, ona zor geldi ifadesi kullanılır. Eş-Şakku dendiğinde yani fetha ile kullanıldığında, işin zorluğu ve altından kalkılmaz anlamına gelir. Nitekim hadiste; "Levlâ en eşukkâ alâ ümmetî leemertühüm bi's-Sivâki inde kulli salâtin" Yani Ümmetime ağır ve zor gelmeyeceğini bilseydim her namazdan önce misvak kullanmalarını emrederdim.³⁷ Terim açısından **el-Meşakka** kavramı iki farklı şekilde anlamlandırılmıştır: Birincisi: Genel manada kullanılmıştır. Yani güç yetirme/üstesinden gelme ile, yetirememe arasında bir ayırma gidilmemiştir. Yerine getirilmesi mümkün olmayan şeyler bile meşakkat olarak isimlendirilmiştir.³⁸ İkincisi: Sadece üstesinden gelinebilecek sorumluluklara has kılınmıştır. Bu da hastalıkta oruç, yolculukta namazı tamamlamak gibi İslam hukukunun, hukukçulara serbestiyet tanıdığı meşakkatin, sorumluluklarla/mükellef kılınan fiillerle ilgili olduğu meşhur ruhsatlar kısmı ile meşakkatin mükellef kılınan fiillerle değil de sorumluluğu yerine getirme esnasında mükellefe erişecek olan meşakkat olarak ayrılmıştır. Bu kısım, daha çok kişinin kendisini takatinin üstünde nafilelerle mükellef kılması halinde belirir.³⁹

El-Menhec: Sözlükte; "nehece et-Tarika nehcen" Yani onu kendisine yol ve tarz edindi.⁴⁰ Ayette: "Likullin cealnâ minkum şir'aten ve minhâcen"⁴¹ buyurulmuştur. İbni Abbas, yani size yol ve yöntem kılınmıştır, der.⁴² el-Menhec'in çalışmamızdaki anlamı da budur. Yani bazı hukukçu, düşünür ve araştırmacıların, İslam hukukundaki et-teysir/kolaylaştırmadan faydalanabilmesi için edindikleri yol ve yöntem anlamında kullanılmıştır.

En-Nakd: Nakade sahih fiili, bir şeyin açığa çıkarılması ve netleştirilmesi anlamına gelmektedir. Bir diğer ifadeyle incelenen şeyin, kaliteli oluşunu veya kalitesizliğini belirlemektir.⁴³

Et-Tahlîl: Arapça'da; "Hallele el-Ukdate ve'l-Müşkilete" yani düğümü ve sorunu çözdü denilir. "Tahlîlu'l-Cümleti" ise; cümlelerin öğelerini ve her öğenin görevini izah etmektir.⁴⁴ Çalışmamızdaki kritik analizden arzu edilen de budur. Yani teysir/kolaylaştırma metodu savunucularının; görüşlerinin çıkış noktası, çıkış nedeni, varmak istedikleri hedef ve bu süreç boyunca ortaya konan düşünce ve fikirlerin tenkit ve tahlilidir.

MEKÂSİDU'Ş-ŞERİA/İSLAM HUKUKUNUN AMAÇLARINA GENEL BİR BAKIŞ

Sözlükte: "bir şeyi kasdetmek ve ona ulaşmaya çalışmak" anlamına gelen kasade fiilinin masdarından türemiştir ki, çoğulu da "din", diğer bir ifadeyle "dinî bildirimle dayanan pratik hükümler" anlamına gelen makâsiddir. Şeriat kavramıyla kullanıldığı zaman, "şeriatın amaçları/gayeleri" veya "naslardan istinbat edilen/çıkarılan pratik hükümlerin amaçları" manasında kullanılmaktadır. İslam hukukçuları, daha çok bu ikinci anlam üzerinde yoğunlaşmışlardır. Çünkü naslarda açıkça belirtilmiş olsun veya ictihad yoluyla varmış oldukları hükûkî düzenlemelerde olsun gayeleri, dinin esas ve ruhundan uzaklaşmamaktır.

³⁶Nahl, 16/7.

³⁷ Buhârî, Muhammed bin İsmâil, *Sahih Buhârî*, Dâru'd-Da'Ve, İstanbul, 1989, Cum'a, c.2, s.214; el-Kuşeyrî, Müslim, *Sahih Müslim*, Dâru'l-Hadîs, Kahire, 1412, Tahâre, c.1, s.220; İbn Kesîr, İmadu'd-Dîn, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâr İbn Kesîr, Beyrut, 2018, s.487; Humeyd, Salih, *Raf'u'l-Harac*, Merkezü'l-Bahsi'l-İlmiyyi ve't-Turâsi'l-İslâmî, Kahire, 1413, s.29.

³⁸ bkz. Ebu Zehra, Muhammed, *Usûlu'l-Fıkhi*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Mısır, 1997, s.316.

³⁹ bkz. eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 2/119; el-Karâfî, Ahmed, *el-Furûk*, Dâru's-Selâm, Mısır, 1421, c.1, s.119.

⁴⁰İbni Manzur, *Lisânu'l-Arab*, nhc mad. 2/383.

⁴¹ Maide, 5/48.

⁴² bkz. Buhârî, *Sahih*, İman, 1/8.

⁴³ Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, el-Matbaatu'l-Mısriyye, Kahire, 1349, nkd mad. c.5, s.467; Mustafa, İbrahim, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Mucammaea el-Luğatî'l-Arabiyye, Kahire, 1381, nkd mad. c.2, s.953.

⁴⁴ el-Feyrûzabâdî, Mecdu'd-Dîn, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1407 h. II. mad. S.1275; Mustafa, İbrahim, *el-Mu'cem el-Vasît*, hll mad. 1/193.

İlk dönem fıkıhçı ve usulcülerini bu konu üzerinde çokça çalışmalarına rağmen kavramsal tanımlamalardan uzak durmuşlardır. Eş-Şâtibî, mekâsîdu's-Şerîa üzerine ilk detaylı eseri kaleme alan İslam hukukçusu olmasına rağmen, evrensel bir niteliğe sahip olan naslardan yapılacak istinbatların da sınırsız kalması düşüncesi ve sahayı sınırlamanın ümmeti sıkıntıya sokacağı endişesinden dolayı ortaya bir tanım koymamıştır.⁴⁵ Eş-Şâtibî'den sonra bu hususta ciddi manada eser ortaya koyan ve makâsîdı tanımlayan İslam hukukçusu, İbni Âşur'dur (ö.1393). İbni Âşur, makâsîdı; genel ve özel olarak iki farklı şekilde tanımlamıştır. Genel olan mekâsîdu's-Şerîa; Şâriin, şer'i hükümlerin tümünde veya bütününe yakın bir kısmında göz önüne aldığı anlam ve hikmetlerdir diye tarif etmiştir. Özel tanımlama ise; Şâriin, hukuki fiillerin her birine ait olan düzenlemeyi yaparken, o fiillerin insanlara fayda temin edecek olan amaçlarını gerçekleştirmek ve koruma altına almak için hedeflediği vasıflardır diye tanımlamıştır.⁴⁶ Bazı hukukçular da, mekâsîdu's-Şerîa; nasların gerisinde gizlenmiş olan ve Şâriin keşfedilmesini ve açığa çıkarılmasını istediği tikel (cüz'i/özel ve tümel (Küllî/genel olan yüce değer ve sırlardır diye tanımlamışlardır.⁴⁷

Bütün bu tanımlardan ortaya çıkan şudur: Makâsîdu's-Şerîa; Şâriin biz kullarından, inzal buyurduğu naslar ve teşri ettiği hükümler aracılığıyla kendisine ulaşım hayata geçirmemizi arzu ettiği, yüce manalar, hikmet dolu sırlar ve övgüye layık olan gayelerdir.

Mekâsîdu's-Şerîa/Dinin Gayelerini Bilmenin Önemi

İslamın geçmiş dönemlerinde olduğu gibi günümüzde de İslam hukukçuları, dinin özünü ve ruhunu teşkil etmek gibi bir fonksiyonları olduğu için nasların gerisindeki gaye ve hikmetlere son derece önem vermişlerdir. Bu gayeler hakkında detaylı çalışmalar yapmışlardır. Onların makâsîdu's-Şerîa'ya bu derece önem vermelerinin nedenlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Makâsîdın, her zaman ve her yerde; uygulanabilen evrensel, dengeli, hayatın gerçekleriyle uyumlu bir ilahî hukuk olması açısından, İslam hukukunun genel özelliklerine cevap vermesi.⁴⁸

2. İslam hukukçularının, dinin nas ve hükümlerinin makul bir anlam taşıdığını, düşünce ve muhakemeye dayandığının farkına varmaları. Bir Müslüman, kullukla ilgili sorumluluklarını samimi bir inanç ve bağlılıkla yerine getirirse, ilahî öğretilerin tümünün hayır menbaı olduğuna yakinen inansa bile, bu durum, onun bu ilahî öğretilerin gaye, hikmet ve anlamlarının gerisinde gizli olan bazı ilahî sırları araştırıp bilmesine engel değildir. "Çünkü kulluk gereği kendisiyle amel ettiğimiz şer'i ameller, eylemsel/fiil olarak zatı gereği esas gayemiz değildir. Aksine asıl gaye; onların gerisinde gizli olan hikmetler, sırlar ve kendisinden dolayı meşru kılındıkları faydalardır."⁴⁹ Ancak nasların gerisindeki bu gizli hikmet ve sırları araştırırken aklımızdan çıkarmamız gereken önemli bir husus vardır. O da bazen Allah'ın dilemesiyle bu hikmetlerin, nedenini yalnızca Onun bileceği bir durumdan dolayı açığa çıkamayacağı/çıkması gerekmeyen gerçeğidir. Bu durum, o hikmet ve gizli sırların yokluğu anlamına gelmeyeceği gibi, bizim dinin öğretilerine boyun eğmemiz ve gerekeni yerine getirmemiz için de zihnimizde bu sırların ortaya çıkması gerekir kanısını da oluşturmamalıdır.⁵⁰

⁴⁵ Daha geniş bilgi için bkz. eş-Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 1/58, 2/249.

⁴⁶ İbn Aşur, Muhammed Tahir, *Mekâsîdu's-Şerîati'l-İslâmiyyeti*, eş-Şeriketu'Tünusiyyetu li't-Tevzî, Tunus, 1408, s.50; el-Fâsî, Allal, *Mekâsîdu's-Şerîati ve Mekârimuhâ*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1413, s.7.

⁴⁷ ed-Derîni, Fethi, *Hasâisu't-Teşrî'l-İslâmiyyi fi's-Siyâse ve'l-Hukm*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 1434, s.194.

⁴⁸ bkz. el-Ukla, Muhammed, *el-İslâmu Mekâsiduhu ve Hasâisuhu*, Mektebetu'r-Risale el-Hadîse, Amman, 1405, s.100.

⁴⁹ bkz. eş-Şâtibî, *el-Muvâfakât*, 2/385

⁵⁰ Vehbe, Tevfik Ali, *el-İslâmu Şerîatu'l-Hayâti*, Dâru'l-Liva, Riyat, 1401, s. 19; ed-Derîni, Fethi, *Hasâisu't-Teşrî'l-İslâmiyyi*, s.196; el-Karâfi, *el-Furûk*, Karafi, 1/2-3; ez-Zerkâ, Mustafa, *el-Medhalu'l-Fikhiyyu'l-Âmmu*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 1425, c.1, s.211; el-Huseyn, Muhammed Hîdr, *eş-Şerîatu'l-İslâmiyyetu Sâlihâtun Likulli Zemânin ve Mekân*, el-Matbaatu't-Teâvuniyye, Dimaşk, 1987, s.45.

3. Şüphesiz ki dinin amaç ve hedeflerini aramak, o hususta detaylı çalışmalara girmek, yaratılış gayemizle/fitratla uyumlu olan ve hatta İslam dininin üzerine inşa edildiği önemli bir temeldir. Çünkü bu hususta Yüce Allah: "Biz kullarına, batıl olan her şeyden uzaklaşmamızı, yönümüzü kararlı bir şekilde hak olan dine/dinin öğretilerine çevirmemizi ve bünyemize naksettiği fitrata/yaratılış gayesine uygun olarak davranmamızı emretmiştir."⁵¹

Özetle insan, dünya ve ahireti için gereken bilgi ve faydayı temin edebilecek bir akıl ve idrak ile donatılmıştır. Bu niteliği sayesinde her tür gelişim ve medeniyete açıktır. Esnektir ve kulluk yapma kabiliyetine sahiptir. Ses ve görselleri algılayabileceği duyularla donatılmıştır. Etrafındaki her şeyi merak etme ve onu çözme eğiliminde yaratılmıştır. İslam Şeriatı, insanın, tüm bu özelliklerini göz ardı etmemiş, emir ve yasakların gerisinde gizli olan mana ve sırların açığa çıkarılmasına imkân tanımıştır. Bundan dolayıdır ki; dini hükümlerin çoğu yoruma açık ve teşri kılınmasının hikmetiyle birlikte zikredilmiştir. Örneğin namazın hikmeti hususunda Allah Teâlâ: "Her tür kötülük ve çirkinlikten koruduğu için namazın kılınmasını emretmiştir."⁵² Orucun hikmeti hakkında; "Bizden öncekilere farz kılındığı gibi bizim de Rabbinizin belirlediği sınırlara hakkıyla uyup Ona karşı uygun olan tavrı takınabilmemiz/takvaya erebilmemiz için orucu bize de farz kıldığını buyurmuştur."⁵³ Zekatın hikmeti hususunda; "Salaha ermimize ve arınmamıza önayak olur diye Peygamberine, müminlerden sadaka ve zekat almasını istemiştir."⁵⁴ Kısasın hikmeti hakkında; " Ey derin kavrayış sahipleri! diye seslenerek, bize önce fitratımızın niteliğini hatırlatmış ve adil karşılık/kıyas sisteminde sizin için hayat vardır ve siz de zaten size hayat verecek olan konulara karşı sorumluluğunuzun bilincinde kimselersiniz buyurmuştur."⁵⁵ İçki ve kumarın haram kılınmasının hikmeti hakkında; "Şeytanın, sarhoşluk verici şeyler ve şans oyunlarıyla Müslümanları birbirine kırdıracağını ve temel sorumluluklarını yerine getirmelerine engel olacağını bildirmiş ve ayetin sonunda da, zaten siz sorumluluk sahipleri olarak dünya ve ahiretiniz için gerekli olanı yapacaksınız dercesine, insanın temiz fitratına dikkat çekmiştir."⁵⁶

O halde şunu net olarak söyleyebiliriz: İslam hukuku; donuk, baskıyla hüküm bildiren, emir ve yasaklarının gerisinde bir hikmet, bir ibret veya ulaştırmak istediği bir hedef ve gayesi olmayan bir hukuk sistemi değildir. Başka bir ifadeyle İslam Hukuku, hukukçuların cumhuruna göre; detaylı bir şekilde izahı mümkün olmayan, namazın sayısı, her namazdaki rekât sayısı, orucun bir ay ve belirli bir ayda olması, haccın bazı detayları, kefaretlere hüküm ve miktarları gibi ibadetle ilgili/taabbudî olan ve Allah Teâlâ'nın, bilgisini kendisine has kıldığı bazı hükümler dışında kalan hükümlerinin hemen hepsi; yoruma açık, makul, anlaşılır hikmet ve gayesi olan hükümlerdir.⁵⁷

Mekâsidu's-Şerîa/Dinin Gayelerini Bilmenin Önemi Hakkında İslam Hukukçularının Değerlendirmeleri

İlk dönem İslam hukukçuları olsun sonraki ve günümüze kadar gelen tüm hukukçuların üzerinde net olarak fikir birliğine vardıkları ana nokta şudur: Her nassın/ilahi öğretinin amacı, insanların dünya ve ahiret saadetlerinin temin edilmesidir. Onlardan bir kısmının bu hususta söylediklerini zikrederim:

⁵¹ Rum, 30/30.

⁵² Ankebut, 29/45.

⁵³ Bakara, 2/183.

⁵⁴ Tevbe, 9/103.

⁵⁵ Bakara, 2/179.

⁵⁶ Maide, 5/91; bu hususta daha geniş bilgi ve örnek için bkz. el-Ukla, Muhammed, *el-İslamu Mekâsiduhu ve Hasâisuhu*, s.101.

⁵⁷ eş-Şâtıbi, *el-Muvâfakât*, 2/6; el-Kardâvi, Yusuf, *Medhal lidirâseti's-Şerîati'l-İslâmiyyeti*, Mektebetu Vehbe, Kahire, 1991, s.57-58; İbni Nuceym, *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzü'd-Dekâik*, Matbaatu Bülâk, 1285, s.231; İbni Neccâr, *Müntehâ'l-İrâdat*, Mektebetu Dâru'l-Urûbeti, 1983, s.187; Muhammed, Şaban, *et-Teşri'u'l-İslâmiyyu ve Etvâruhu*, eş-Şeriketu'l-Arabiyyetu li't-Tibâati, 1959, s.97.

el-Cüveynî şöyle demiştir: "Şâri'nin emir ve nehiylerindeki gaye ve amaçları yeterli derecede anlayıp içselleştirmeyen kimse, İslam hukuku hakkında basiret sahibi sayılamaz."⁵⁸

eş-Şâtübî şöyle demiştir: "Şâri'nin, tikel ve tümel İslam'ın tüm hükümleriyle; zaruriyât/gereklilikler, hâciyât/ihtiyaçlar, tahsinîyât/ iyileştirmeler vd. dünyevî ve uhrevî maslahatları, genel düzeni bozacak bir duruma mahal vermeden amaç edindiği sabit olduğuna göre, bu sistemin kıyamete kadar sorumlulukların, mükelleflerin ve onlarla ilgili durumların tümünü kapsamaması gerekir. Allah'a hamd olsun, biz de aynen böyle olduğuna şahit olduk."⁵⁹

İbn Kayyım şöyle demiştir: "Şüphesiz İslam hukukunun binası, kulların dünya ve ahiret maslahatlarını temin üzerine inşa edilmiştir. Onun tümü de adalet, rahmet ve hikmettir. Adaletten otoriterliğe, rahmetten zulme, maslahattan mefsemete, hikmetten cehalet ve ahmaklığa çıkan hiçbir meselenin İslam hukukuyla ilgisi yoktur. Ona yorum aracılığıyla sokulmuş olsa bile!"⁶⁰

Ed-Dehlevî (ö.1176); "dinin hükümlerinde yorum yoktur, onlar sadece taabbudîdir ve sınav içindir, onların kulların maslahatlarıyla bir ilgisi yoktur" diyenlere şöyle cevap vermiştir: "Şüphesiz bu yersiz bir zandır; çünkü sünnet ve hayırla anılan ilk dönem İslam ulemasından bize ulaşan icmaları, böyle bir söylemi yalanlamaktadır."⁶¹

Bazı hukukçular, ulema arasında ihtilafın meydana gelmesi durumunda makâsîd, bu ihtilafı bitirecek olan son sözdür demişlerdir. Bu tam olarak kabul edebileceğimiz bir yorum değildir. Çünkü her ne kadar makâsdu's-şerîa'nın tümü katî olsa da bu söylem, onun, makâsîdın gerisindeki ferî meselelerin tümündeki fikhî ihtilafın kaldırılmasına kefil olacağı anlamına gelmez. Örneğin: "Din kolaylıktır ve İslam hukukunun gayesi de kolaylaştırmaktır." Bu hiçbir itiraza yer bırakmayan kesin bir ifadedir. Ancak bu prensibin, ferî meselelere uygulanması durumunda her meselenin de böyle kesinlik bildireceğini söylememiz mümkün değildir. Çünkü ilim ehli arasında farklı düşüncelerin olacağı haliyle farklı çıkarımlarda bulunacakları yani ihtilaf edecekleri kaçınılmazdır.

Burada şu sonuca varabiliriz: İslam dininin güzelliğinin, nasların gerisinde gizli olan hikmet, gaye ve sırlarının ortaya çıkması için; makâsîd ilminin detaylıca öğrenilmesi ve bunun insanlara izah edilmesi hayatımızın gereklerindedir. Bu nedenle bir ilim talebesi, fakih olabilmek için; makâsîdın gayelerinin, faydalarının, hikmetlerinin ve sırlarının inceliklerine vakıf olmalıdır. Bunu başardığı zaman insanlara, İslâmî hükümlerin her birinin bir hikmet ve gayesinin olduğunu, amaçlarının onlara fayda temin etmek ve onlardan zararı gidermek olduğunu izah edebilecektir.

Mekâsîdu's-Şerîa'nın En Önemli Gayeleri

1. Adalet: Adalet, İslam hukukunun en bariz özelliği ve onun hakikatini ve özünü ortaya çıkaran sloganıdır.⁶² Yüce Allah: "kullarına; adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla karşı cömert olmayı emretmiş, utanç verici şeyleri, arsızca olanı, akıl ve sağduyuya aykırı olanı, azgınlık ve taşkınlığın her türlüşünü de yasakladığını, bu öğütleri vermesinin nedeninin de kulların, akıl nimetini kullanarak, özlere dönmeleri olduğunu buyurmuştur."⁶³

2. Maslahat: Maslahat, İslam hukukunun gayeleriyle uyumlu olan ve bu uyumu bozan her tür zarar ve güçlüğü ortadan kaldırmayı amaç edinen prensipler topluluğu demektir. İnsanlığın yaşamı için gerekli olan ve korunması şart olan bu gayelerin başında, hukukçuların dilinde; "zarûrât-ı Hamse" olarak meşhur olan, can, mal, namus, akıl ve din gelir. Bundan sonra da hayatın normal seyrinde devam edebilmesi için bu gayeleri

⁵⁸ el-Cüveynî, ebu'l-Meâlî (ö.478), *el-Burhân fi Usûli'l-Fıkhi*, Dâru'n-Nedâ, Katar, 1992, c.1, s.206.

⁵⁹ eş-Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 2/37.

⁶⁰ İbni Kayyım, *İlâmu'l-Muvakkîn*, 3/3.

⁶¹ ed-Dehlevî, Veliyyullah, *Hüccetullahi'l-Bâliğâ*, Mektebetu'l-Kevser, Riyad, 1320, c.1, s.149.

⁶² Bu hususta daha geniş bilgi için bkz. el-Ukla, Muhammed, *el-İslamu Mekâsiduhu ve Hasâisuhu*, s.113

⁶³ Nahl, 16/90.

tamamlayıcı olan benzer nitelikteki yaşam koşullarının himayesi gelir. Adı maslahat olan bu ulvî ilkenin dayanakları; Kur'an ve Sünnetin bizzat rahmet ve merhametin menbâı olma özelliğini, öğüt, şifa ve hidayet olması⁶⁴, Rasulullah'ın (sav) davetinin, tüm canlılar için bir diriliş olacağını⁶⁵ belirten, iyi olan her tür söz ve fiili överek mükafatlandırın, kötü ve çirkin olanı da kınayan ve gerekli cezayı veren, yaratanın, istisnasız mahlûkatın tümü için iyilik ve kolaylık dilediğini, iyi ve güzel olanı özendirdiğini, zorluk ve sıkıntıyı gidermek ve güzel bir hayat bahşetmek olduğunu ifade eden ayetler ve hadislerdir.⁶⁶

3. El-Yusr ve Raf'u'l-Harac: İslam hukukunun en büyük gayesi, sıkıntı ve zorlukları gidermek, kolaylaştırıcı ilkeleri insanlara sunarak, insanlık için yaşanılabilir bir hayatı temin etmektir. Nitekim Yüce Allah: "Kutsal kitapların tümünde hidayet rehberleri olarak isimlendirdiği ve insanlığın dünya ve ahiret huzur ve refahı için gönderdiği elçilerden bahsederken; o elçiler, onlara doğru olanı buyurup yanlış olanı yasaklayacak, temiz ve hoş olan şeyleri helal, kötü ve çirkin şeyleri haram kılacak, onların sırtlarına vurulmuş yükü indirip boyunlarına geçirilmiş zincirleri çözecek. Ve sonuç olarak ona inanan, onu yüce tutup destekleyen ve yücelerden bahşedilen ışığın ardına onunla birlikte düşenler, dünya ve ahirette aradıkları huzuru bulacaklardır" buyurarak⁶⁷ bu hayatî prensibin önemini belirtmiştir.

Kur'an ve Sünnetin ifadesiyle önemi belirtilen kolaylaştırma prensibinin önemini zikrederken, İslam hukukunda her şeyin yerli yerinde uygulanması gerektiği, her yerde herkese, her halde aynı kolaylaştırma mantığıyla yaklaşılacağı prensibini de hatırlatmak yerinde olacaktır.

Eş-Şâtîbî bu hususu şöyle izah etmiştir: "İslam hukukunda son derece önemli olan kolaylaştırma prensibi; sorumlulukların, zorluklardan tamamen arındırılmış olduğu anlamına gelmez. Hatta böyle bir iddiada bulunan kimse, dünyevî sorumluluklar kapsamında imtihan ve ibtila ile amaçlanan gaye ile çelişkiye düşecektir."⁶⁸

Mekâsidu's-Şerîa'nın Amaçlarına Yönelik Bilgisizliğin Kötü Etkisi

Buraya kadar İslam hukukunun önem ve gayesini ve bunları bilmenin gerekliliğini izah etmeye gayret ettik. Aynı öneme sahip olan diğer bir husus da bu gayeler hakkında yeterli bilgiye sahip olmayan hukukçu, müftü v.b. ilim ehlinin İslam'a vereceği zarardır. "Çünkü şer'î hükümlerin gayelerine yönelik bilgisizlik ve cehalet, bazı insanları onu inkâr etmeye sevk edebilir. Bir kimse, Şâriin teşri kıldığı her hükmü, yalnızca kişi ve toplumların maslahatı için olduğuna inanıyorsa, herhangi bir hüküm, onun nazarında bir maslahat/fayda temin etmediğinde veya bir mefsedet/zararı gidermediğinde onun, şer'î bir hüküm olmadığı, aksine insanların içtihat ve yorum neticesinde İslam hukukuna ekledikleri düşünceler olduğu kanısına varacak ve onu inkara yönelecektir."⁶⁹ Buna benzer tehlikeli sonuçlara düşmemek için ilim ehlinin, özellikle de hukukçunun, şer'î hükümlerden uygun olan illeti ve amaçlanan hikmet ve gayeyi anlayıp çıkarabilesine olanak tanıyan ihtiyatlı iç görü, düşünme derinliği ve kapsamlı bir bilgiye sahip olması gerekir. Şüphesiz ki böyle bir konuma ulaşmak, ilim ehli için kolay bir iş değildir. Ancak ilimde derin bilgi sahibi olan rabbani alimlerin, İslam ümmetinin salâhi için üstesinden gelmeleri kaçınılmaz olan bir gerçektir. Bundan kaçınmaları halinde şer'î hükümlerin, gaye ve hikmetlerine ulaşılması akamete uğrayacaktır. İchtihat kapılarında birisi olan bu önemli kapının kapatılması, İslam hukukunu çıkmaza sürükleyecektir. Öte

⁶⁴ Yunus, 10/57-58; Enbiya, 21/107; Câsiye, 45/20.

⁶⁵ Enfal, 8/24.

⁶⁶ el-İsfehânî, Râğîb, *Müfredât elfâzi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 1412, s.90-91; eş-Şâtîbî, *el-Muwâfakât*, 2/37; ed-Dehlevî, Veliyyullah, *Hüccetullahi'l-Bâliğâ*, 1/151; İbni Abdu's-Selâm İzzeddîn, *el-Kavâidu'l-Kubrâ*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 1986, c1, s.29; Muhammed, Şaban, *et-Teşriü'l-İslâmiyyu ve Etvâruhu*, s.113.

⁶⁷ Araf, 7/157.

⁶⁸ eş-Şâtîbî, *el-Muwâfakât*, 2/131; el-Kardâvî, Yusuf, *el-Merceiyyetü'Ulyâ fi'l-İslâm*, Mektebetü Vehbe, Kahire, s.240; el-Hayyât, Abdulaziz, *el-Müeyyidâtü't-Teşriyye*, Dâr's-Selâm, Kahire, 1986, 11; el-Kardâvî, Yusuf, *Likaât ve Muhaverât havle Kadâyâ'l-İslâmi ve'l-Asri*, Mektebetü Vehbe, Kahire, 1992, s.139.

⁶⁹ el-Kardâvî, Yusuf, *el-Merceiyyetü'Ulyâ fi'l-İslâm*, s.240; Vehbe, Tefîk Ali, *el-İslâmu Şeriatu'l-Hayâti*, s.76.

taftan İslam düşmanlarının; İslam hukuku, donuk bir hukuktur, sürekli bir gelişim ve ilerleme içerisinde olan çağımız insanların sorunlarının üstesinden gelecek bir kapasitesi yoktur demelerine kapı aralayacaktır.⁷⁰ İslam hukukunda fetva vermek demek, nasları, yaşanan hayatın gerçeklerine indirgemek, fertlerin sorunlarını, Şâri'in gaye ve rızasına uygun bir çözüme kavuşturma gayretidir. Şüphe yok ki bu gaye, sorununun çözümünü bekleyen her fert için aynıdır. Ancak her sorun sahibinin konum ve zürufu gereği çözüm farklı olabilir. Bundan dolayı her fetva verenin, amacının o sabit ve müşterek olan gayeyi bulmak olmalıdır. Ancak sorun sahiplerinin farklılıklarını ve durumlarını da göz ardı etmemelidir. Bunun en açık örneği: Abdullah İbn Abbas'ın, kendisine adam öldüren kimsenin tövbesini konu alan fetvasıdır. Adamın biri, İbn Abbas'a gelerek; bilerek bir adamı öldüren kimse için tövbe var mıdır? diye sormuştur. O da hayır, bilerek bir kimseyi öldüren için ancak cehennem vardır demiştir. Soru soran kimse oradan ayrıldıktan sonra, orada bulunanlar, İbn Abbas'a; daha önce aynı soruyu sorduklarını ve böylesi için kabul edilecek bir tövbesinin olduğunu söylediğini hatırlattılar. O da bu gördüğünüz kimsenin kanı beynine sıçramış ve adam öldürmek üzere fetva almaya gelmişti sanırım demiştir. Bunun üzerine oradakiler, ilgili kimseyi araştırdıklarında İbn Abbas'ın zannında haklı olduğunu görmüşlerdir.⁷¹ Şâri'in, kulu tövbeye sevk etmesinin gayesi ve ondan tövbe etmesini arzu etmesi, onun nefsinin arındırması, hakka dönmesini, iyi bir insan olmasını, günah ve isyandan nefret etmesini ve kaçınmasını sağlamaktır. Halbuki İbn Abbas'a gelen adamın gayesi, Şâri'in gayesinin tam aksi istikametinde bir geveydi. Bu nedenle İbn Abbas, ona; bilerek bir cana kıyan kimseye tövbe kapısı kapalıdır ve yeri cehennemdir diye fetva vermiştir. İbn Abbas, böyle fetva vererek onu, gerçekleştirmeyi tasarladığı kötü fiilden caydırmayı ve hakka dönmesini hedeflemiştir. Bu örnek bize, şeriatin gayeleri hakkında bilgi sahibi olmayan ilim ehlinin, insanları hangi acı neticelere sürükleyeceğinin sadece bir misalidir. O halde tüm Müslümanların ve özellikle de ilim ehlinin ve hukukçuların, makâsîd ilmine gereken önemi vermeleri gerekir. Aksi halde tikel/cüzî meseleleri birbirine vurduracak ve onları tümel/küllî kaidelere götürerek çözüme gayretine giremeyecektir. Öte taraftan ilim ehlinin gayesinin, Şâri'in gayesiyle çelişmemesi için, makâsîd ilmine son derece önem vermeleri gerekmektedir.⁷²

İSLAM HUKUKUNDA KOLAYLAŞTIRMA METODUNUN DAYANAKLARI

Kur'an'ın ifadesiyle; "insanların ve cinlerin bu geçici olan dünya hayatına gönderilmelerinin amacı Yüce Allah'a, emredildikleri şekilde kulluk etmektir."⁷³ Dünyadaki bu kulluk serüvenine; namaz, oruç, hac, zekât vb. ibadetler açısından bakıldığında, tümünün gayret ve sabır gerektiren bir süreç olduğu görülecektir. Bundan dolayıdır ki; İslam hukukunda teysir/kolaylaştırma metodu, Müslümanların en fazla ihtiyaç hissettikleri prensiplerden kabul edilmiştir. Kur'an ve sünnet bu metodun insanlığın tümü için önemini zikrettikleri gibi Ashap ve ondan sonra gelen İslam hukukçuları da İslam'ın yaşanabilmesi için kolaylaştırma ilkesinin gerekliliğine işaret etmişlerdir.

Kur'an-I Kerim'de Kolaylık/Kolaylaştırma Metodu

Kur'an-ı Kerim'de; kolaylığa, hafifletmeye, merhamet etmeye, şefkatli davranmaya, sıkıntı ve zorluğun giderilmesine delalet eden birçok ayet vardır. Biz burada bunlardan birkaç tanesini, sahasında uzman ilim ehlinin izahlarıyla birlikte zikrederim:

1. Allah Teâlâ, orucun hükümleriyle ilgili: "Allah sizin için kolaylık diler, zorluk çekmenizi istemez; fakat oruç için size belirttiği günlerin sayısını tamamlamanızı ve size bahşettiği

⁷⁰ Kutub, Muhammed, *Muktadayâtu Lâ ilâhe illallah*, Dâru's-Şurûk, Beyrut, 2007, s.156; et-Turâbî, Hasan, *Menhecîyyetu't-Teşrî fi'l-İslâmî*, Dâru'l-Fikr, Hartum, 1987.

⁷¹ İbni ebi Şeybe, Abdullah, *el-Musannef, Diyât*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1409, c.5, s.435.

⁷² er-Reysûnî, Ahmed, *Nazariyyetu'l-Mekâsîdi inde's-Şâtîbî*, el-Ma'hedu'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî, ed-Dâru'l-Âlemîyyetu li'l-Kitâbi'l-İslâmîyyi, Riyad, 1412; el-Kardâvî, Yusuf, *Nahve Vahde Fikriyye Li'l-Âmilîn Li'l-İslâm*, Mektebetü Vehbe, Kahire, 1991, s.218; Hitu Muhammed, *el-Vecîz fi Usûli't-Teşrî'l-İslâmîyyi*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1403, s.76; Beltâcî, Muhammed, *Menhec Ömer ibni'l-Hattab fi't-Teşrî*, Mektebetü's-Şebâb, Mısır, 1984, s.56.

⁷³ Zariyât, 51/56.

bu nimetinden dolayı da Onu yüceltip minnettarlık duymanızı ister."⁷⁴ Yüce Allah, bu ayetle kullarına teşri buyurduğu hükümlerde kolaylık dilediğini ifade buyurmuştur. Başka bir ifadeyle O, kullarından zorluk ve sıkıntuların giderilmesini istemiştir. Ayet her ne kadar orucun ruhsatları hakkında varit olsa da müfessirlerin birçoğunun dediği gibi gayesi geneldir. Zaten ayetin: "Size zorluk dilemez" kısmı da Allah'ın muradının, kolaylığın pekiştirilmesi olduğunun kanıtıdır.⁷⁵

Muhammed Reşid Rıza bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir: "Yüce Allah, hükümleriyle kullarını takatsiz bırakıp boğmak istemiyor. Aksine onlara kolaylık, hayır ve fayda diliyor ki; bu da dinin temel prensiplerindedir. İslam hukukçuları bu prensipten, "meşakkat teysiri celbeder" yani güçlük kolaylığı gerektirir, sıkıntı genişliğe yol açar kuralını çıkarmışlardır.⁷⁶

2. Allah Teâlâ, "zayıf yaratılışlı olmalarından dolayı kullarından sorumlulukları hafifletmeyi arzuladığını ifade buyurmuştur."⁷⁷ Yani O, İslam ümmetini ağır sorumluluklar altında bırakmayı istemiyor. Çünkü O, kullarının dünyanın şaşası, şehvî arzu ve istekleri karşısında dayanıksız olduğunu biliyor. Önceki ayetlerde "hür mü'min kadınlarla evlenmeye güç yetiremeyen kimsenin, elinin altındaki cariyelerle evlenmesini emretmiştir."⁷⁸ Bu durum, şehvetine karşı zayıf olan insanın şeytanın hilesi karşısında yenik düşmemesi için ona önerilmiştir. Bazı müfessirler⁷⁹ ayetin vürut sebebini bu noktaya yorumlasalar da müfessirlerin çoğunun tercih ettiği tefsir, ayetin İslam hukukunun esasını teşkil eden genel kolaylık ilkesine delalet ettiği yorumudur. Çünkü yaratan, yarattığı kulunun, dünyevî şehvetlere karşı koyamayacağını biliyor. Kulunun hayrını da dilediği için, onun bu şehvetler altında ezilip yok olmasına izin vermez. Aksine rahmetiyle, şefkatiyle yaklaşarak; zorluk ve meşakkatleri hafifleterek ve kolaylaştırarak, sorumluluklarını yerine getirebilecek şekilde ona muamele eder.⁸⁰

3. Allah Teâlâ: "Bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle sorumlu kılar"⁸¹ buyurmaktadır. Bu ayette Yüce Allah, imtihan dünyasında cinlerden ve insanlardan olan kullarını, zayıflık ve cehaletin galebe çaldığı yaratılışlarına uygun olarak imtihan edeceğini ve onları yaşamlarından bıktırarak nitelikte aşırı bir sorumluluk yüklemesine tabi tutmayacağını ifade buyurmuştur.⁸² Ayetin nüzul sebebi de bunu pekiştirmektedir. "Siz içinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de"⁸³ ayeti indirildiğinde, bu hüküm, Ashabı zorladı ve Peygambere gelerek; oruç, zekât, hac v.b ibadetlerle sorumlu kıldıklarında gereğini ifa etmek için gayret ettiklerini ama bu ayetin nüzulundan sonra güç yetiremeyecekleri bir amelle sorumlu tutulduklarını söylediler. Çünkü her insanın, kalbinden hayatını altüst edecek düşünceler, duygular ve hayaller geçirdiğini ve böyle bir durumun önüne geçmelerinin de imkânsız olduğunu şikâyet ettiler. Buna karşılık İslam Peygamberi (sav) onlara: "Siz de sizden önceki Kitap ehli gibi, duyduk ve karşı geldik mi demek istiyorsunuz? duyduk ve itaat ettik, Rabbimiz! bağışlamamı dileriz, dönüşümüz ancak sanadır deyiniz!" buyurdu. Ashap bu nebevî tavsiyeye uydu. Böylece endişeleri giderilmiş oldu. Bunun üzerine "Peygambere iman etti"⁸⁴ ardından da "Allah'ın kullarına üstesinden gelebileceği kadar sorumluluk yükleyeceği"⁸⁵ ayeti nazil oldu.⁸⁶

⁷⁴ Bakara, 2/185.

⁷⁵ bkz. el-Kurtubî, Muhammed, *el-Câmiu liahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire, 1364, c.2, s.301; ibni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/722; Humeyd, Salih, *Raf'u'l-Harac fi's-Şerati'l-İslâmiyye*, Merkezu'l-Bahsi'l-İlmî, 1403, s.68.

⁷⁶ Rıza, Muhammed Reşid, *Tefsîru'l-Menâr*, el-Heye el-Mısriyye li'l-Kitâb, Kahire, 1972, c.2, s.132.

⁷⁷ Nisa, 4/28.

⁷⁸ Nisa, 4/25.

⁷⁹ bkz. el-Alûsî, Şehabuddîn, *Ruhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâr İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1405, c.5, s.14.

⁸⁰ bkz. İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/543; Humeyd, Salih, *Raf'u'l-Harac*, s.69; Kâmil, Ömer, *er-Ruhsatu's-Şer'iyetü*, s.55.

⁸¹ Bakara, 2/286.

⁸² Humeyd, Salih, *Raf'u'l-Harac*, s.70.

⁸³ Bakara/284.

⁸⁴ Bakara, 2/285.

⁸⁵ Bakara, 2/286.

4.Allah Teâlâ: "İslam ümmetine dini yaşamaları hususunda zorluk çıkarmayacağını, aksine kolaylaştıracağını ve onlar için kolaylık dilediğini ifade buyurmuştur."⁸⁷ Allah Teâlâ bundan önceki ayette: "iman edenlere seslenmiş, onlardan kurtuluşa ermeleri için; rükû, secde etmelerini, kulluk etmelerini ve hayır işlemelerini ve dinin hakimiyeti için hakkıyla çaba sarf etmelerini istemiştir. Hemen akabinde de kendisinin onları bu sorumluluk için seçtiğini ve onlara üstesinden gelemeyecekleri hiçbir görevle sorumlu tutmayacağını müjdesini vermiştir."⁸⁸

Peygamberin Sünnetinde Kolaylık/Kolaylaştırma Metodu

Allah Teâlâ: "İslam ümmetine; kendi içlerinden bir elçi gönderdiğini, Müslümanların sıkıntıya düşmesinin o elçiye ağır geleceğini, çünkü o elçinin onlara çok düşkün, şefkat ve merhametle dolu olduğunu ifade buyurmuştur."⁸⁹ Allah'ın, Peygamberini nitelediği gibi, o da inen ayetlere kolaylık metoduyla yaklaşmış, yolunu şaşırın Müslümanları fazla sıkıntıya uğratmadan en kolay olan üslup ile onların hatalarını anlamalarına ve gidermelerine yardımcı olmuştur.

İslam Peygamberi, hayatının tümünde kolaylık metodunu kendisine ilke edinmiştir. Yani bu yöntemi; ferdi, toplumsal, maddî ve manevî hemen her sahada tercih etmiştir. Bu nedenle onun sünnetinde konularına göre kolaylık metoduna örneklik teşkil eden hadisleri üçe ayırdık:

Hoşgörü ve kolaylığından yararlanan hadisler:

Birinci Hadis: Ebu Hüreyre'nin (ra)(ö.58 h) Peygamber'den (sav) rivayet ettiği: "Dinin kolaylık olduğu ve onda aşırılık yapanın sorumluluklarının üstesinden gelemeyeceğini ve altında ezileceğini" haber veren hadistir.⁹⁰ Buharî, bu hadise dayanarak Sahihinde: "Din kolaylıktır" diye bir bab açmış, bu ve benzeri hadisleri orada toplamıştır.

İkinci Hadis: Aişe'nin (ra)(ö.58 h) Peygamber'den (sav) rivayet ettiği: "Allah'ın Resulü, iki şeyden birini tercih etmek zorunda kaldığında, daha kolay olanı tercih ederdi" anlamındaki hadisidir.⁹¹

Üçüncü Hadis: Cabir bin Abdullah'ın (ra)(ö.78 h) Peygamber'den (sav) rivayet ettiği: "Allah'ın kendisini insanlara sıkıntı verip zorlaştıran biri olarak değil aksine kolaylaştırıcı bir öğretmen olarak gönderdiğini ifade ettiği" hadistir.⁹²

Dördüncü Hadis: Aişe'nin (ra) Peygamber'den (sav) rivayet ettiği: "Allah'ın yumuşaklığı sevdiği için kullarına karşı da yumuşak davrandığı, insanlara kaba ve sert davranmaya vermediği mükafatı, yumuşak huylulukla yapılan işlere verdiğini ifade ettiği" hadistir.⁹³

Peygamberin, ümmetine zor geleceğinden korktuğundan dolayı kolaylaştırma ilkesine yöneldiğini bildiren hadisler:

Beşinci Hadis: Aişe'nin (ra) Peygamber'den (sav) rivayet ettiği: "Peygamberin evden ayrılırken sevinçli ve neşeli olduğu ancak eve üzgün olarak döndüğünü ve "Ben ibadet için Kâbe'nin içine girdim. Keşke girmeseydim. Çünkü böyle yaparak kendimden sonra

⁸⁶ Kurtubî, *el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 3/427; er-Râzî, Fâhru'd-Dîn, *Mefâtihu'l-Ğaybi*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyyeti, Beyrut, 1411, s.213; el-Guneymî, Abdu'l-Âhir, *el-Fevîdu'l-Muntekâtu min hadîs meselu'l-Kâimi alâ hudidillah*, Dâru'l-Beyârik, Beyrut, 1419, s. 67; eş-Şerbinî, el-Hatîb, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meâni'el-fâzi'l-Minhâc*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1352.

⁸⁷ Hac, 22/78.

⁸⁸ Hac, 22/77; Daha geniş bilgi için bkz. İbni Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 3/378; Kutub, Seyyid, *Fi Zilâli'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, Beyrut, 1398, c.4, s.129; Abdu's-Selâm, İzzeddin, *Kavâidu'l-Ahkâm fi Mesâlihi'l-Enâm*, s.143.

⁸⁹ Tevbe, 9/128.

⁹⁰ Buharî, *Sahih*, İmân, Din kolaylıktır babı, 1/15.

⁹¹ Buharî, *Sahih*, Hudûd, 8/16; Müslim, *Sahih*, Fedâil, 2/1813.

⁹² Müslim, *Sahih*, Kitabu't-Talâk, 2/1104.

⁹³ Müslim, *Sahih*, Fadli'r-Rıfki, 4/2004.

ümmetime üstesinden gelemeyecekleri bir sorumluluk yüklediğimden endişeleniyorum" dediği hadistir.⁹⁴

Peygamber (sav), ümmetinin kendisinden sonra sünnetine uyacağını, ancak İslam coğrafyasının genişleyeceğini ve çok uzaklardan Müslümanların hac ve umre ibadetleri için Kâbe'ye geleceğini ve bu hususta kendisine uymayı arzu edeceklerini ama bunun kolay olmayacağını bildiği için, Kâbe'ye girdiğine üzülmiştir.

Altıncı Hadis: Teravih namazıyla ilgili gelişmedir. Peygamber (sav) iki gün mescitte teravih namazını kılmıştır. Ashabının da ona uyararak kıldıklarını görünce üç ve dördüncü gün, camide beklemelerine rağmen teravih için Peygamber gelmemiş ve "Beklediğiniz farkındaydım ancak teravih namazı size farz olur korkusuyla size katılmadım"⁹⁵ diyerek ümmetine devamlı kolaylık dilediğini ifade etmiştir. Bu manada daha birçok hadis bize ulaşmıştır. Bunların tümü Peygamber'in (sav) içtihadının, şer'i delillerin şekillenmesinde ve sınırlandırılmasında açık bir rolünün olduğunu ve belli gayelere bağlı olduğunu göstergeleridir. Sıkıntı ve zorluğun insanlardan giderilmesi de hukukun üzerine inşa edildiği temel ilkelerdendir.⁹⁶

Ashabına aşırıktan kaçınmalarını ve kolaylık prensibiyle hareket etmelerini tavsiye ettiği hadisler:

Yedinci Hadis: İslam Peygamberi, hayatı boyunca Müslüman ve gayri Müslim ayrımı yapmadan insanların tümüne; hayatı çekilmez kılacak, karamsarlığa düşürecek, ibadetten bıkkınlığa ve nefrete itecek davranışlardan sakınmalarını ve insanın tabiatına uygun davranmalarını tavsiye etmiştir. Maddî ve manevî olarak devamlı Ashabının yanında olmuştur. Onların sıkıntı ve zorluğa düştüğünü gördüğünde; "Kolaylaştırınız zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz ve nefret ettirmeyiniz"⁹⁷ ilkesini hatırlatarak, onların sorunlarını çözmelerine yardımcı olmuştur. Nitekim Muaz bin Cebel'i (ö.18 h) ve Ebu Musa el-Eşari'yi, Yemen'e vali olarak gönderdiğinde de halka aynı prensiple muamele etmelerini tavsiye etmiştir.⁹⁸

Sekizinci Hadis: İslam Peygamberi, mescitte iki direk arasına bağlanmış bir ip görür, onu eşi Zeynep binti Cahş'ın (ö.20 h) ibadet ederken yorulduğunda dayanıp dinlenmek ve ibadete devam edebilmek için bağladığını öğrenince; "Böyle olmaz, ipi çözünüz, sizden biri dinçken namazını kılsın ve yorgunluk hissettiğinde de oturup dinlensin"⁹⁹ demiştir. Aynı tavsiyeyi eşi Aişe'yi ziyareti esnasında gece çokça yaptığı ibadetten bahseden misafiri, Havle binti Tuveyt için yapmış ve ona, "Böyle yapmaktan sakının ve gücünüzün yeteceği ameller edin"¹⁰⁰ diyerek ona kolaylık ilkesini tavsiye etmiştir.

Ashabın ve Onlardan Sonra Gelenlerin Kolaylaştırma Metoduna Bağlılıkları

Kur'an ve Sünnetten İslam hukukunun esasını teşkil eden kolaylık ve kolaylaştırma metodunun bazı teorik ve pratik örneklerini sunduk. Burada İslam hukukunun bu iki ana dinamiğinden hayatları boyunca asla taviz vermeyen Ashabın uygulamalarından örnekler verelim. Çünkü onlar, "vahye şahitlik etsinler, Peygamberine yar ve yardımcı olsunlar; kaynağından onun sözlerini işitsinler, emrettiklerinin ve yasakladıklarının gereğini yerine getirsinler, İslam hukukunun gaye ve amaçlarına yaşayarak vakıf olsunlar ve kıyamete kadar gelecek nesillere her konuda örnek olsunlar diye Allah tarafından seçilmişlerdir."¹⁰¹

⁹⁴ Tirmizi, *Sünen*, Kitabul-Hac, 3/223.

⁹⁵ Buhari, *Sahih*, Teheccüd, 2/44.

⁹⁶ ed-Dehlevi, Şah Veliyullah, *Hüccetullahi'l-Bâliğa*, 1/352; Tebbare, Afif, *Rühu'd-Dini'l-İslâmiyyi*, Dâr'ş-Şurûk, Beyrut, 1986, s.121; Medkur, Muhammed Selam, *el-Vesâyâ fi'l-Fikhi'l-İslâmî*, Dâru'l-Meârif, Kahire, 1992, s.76.

⁹⁷ Buhari, *Sahih*, Edeb, 7/101.

⁹⁸ Vehbe, Tefik Ali, *el-İslâmu Şeriatu'l-Hayâti*, Dâru'l-Liva, Riyat, 1401; Vâfi, Ali, *Hukuku'l-İnsan fi'l-İslâm*, Vizâretu'l-Evkâf el-Mısriyye, Kahire, 1987, s.123.

⁹⁹ Buhari, *Sahih*, Teheccüd, 2/48; Müslim, *Sahih*, Musâfirin, 1/542.

¹⁰⁰ Buhari, *Sahih*, İman, 1/542.

¹⁰¹ el-Kandehlevi, Muhammed Yusuf, *Hayâtu's-Sahâbe*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1999, c.1, s.231.

Irak fıkıh ekolünün öncülerinden Mus'ir bin Kidâm (ö.155 h), İbni Mesud'un torunu Main bin Abdurrahman'ın kendisine babasının el yazması olduğuna dair yemin ettiği bir yazı gösterdiğini söylemiştir. Bu yazıda Abdullah ibni Mesud; "Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a yemin olsun ki ben, aşırılığa kaçanlar hususunda Peygamber'den daha çok kızan kimse görmedim. Ebu Bekir ve Ömer de bu hususta onun yoluna uydular demiştir."¹⁰²

Medine'nin alimlerinden Yahya bin Saîd (ö.143); Hz. Ömer'in, aralarında Amr bin Âs'ın da bulunduğu bir grup sahabeyle çıktıkları yolculukta bir havuzun yanından geçerler. Amr, suyun temizliğini öğrenmek için havuzun sahibine, yırtıcı hayvanlar bu sudan içmeye gelirler mi? diye sorar. Sahibi cevap vermeden Ömer araya girer ve "Bize cevap verme! Çünkü biz yırtıcı hayvanlara uğrarız, onlar da bize uğrar" diyerek kolaylaştırma ilkesini tercih ettiğini göstermiştir der.¹⁰³

Abdullah ibni Abbas şiddetli yağmurlu bir cuma gününde müezzinine; "eşhedü enne Muhammeden abdühü ve rasûlühü dedikten sonra hayyale's-Salah deme, sallû fi buyûtikum! (Haydi namaza gelin deme, namazı evinizde kılın)de demiştir. İnsanlar bu uygulamayı garipseyince de onlara; benden daha hayırlı olan Peygamber böyle yaptı, cuma günü günlerin en yücesidir, ben de sizin çamurlu ve kaygan bir günde namaza çıkmanızı kerih gördüm." demiştir.¹⁰⁴

Ashabdan sonra tabiîn ve tebei tabiîn de aynı şekilde; ilimde, amelde, fetvada, davet ve irşatta, Peygamber'in (sav) kolaylaştırma metodunu uygulamaya devam etmişlerdir. Yaşamları boyunca hayatın her alanında; şiddetten, aşırılıktan ve insanları üstesinden gelemeyecekleri yükümlülüklerle sorumlu tutmaktan kaçınmışlardır. Bu hususta hadis ilminde mü'minlerin emiri olarak kabul edilen Süfyan es-Sevrî (ö.161): "Gerçek fakih; dininde ve ilminde güvenilir olan ve Allah'ın kullarına ruhsatlarla kolaylık sağlayandır. Dinde aşırılığa gelince onu herkes yapabilir" demiştir.¹⁰⁵

İmam Azam (ö.150), İmam Malik (ö.179), İmam Şafî (ö.204) ve İmam Ahmed (ö.241) gibi İslam ümmetinin imamları; "Allah sizin için kolaylık diler, zorluk dilemez"¹⁰⁶ ayetini ve "Siz kolaylaştırıcı olarak gönderildiniz, zorlaştırıcı olarak değil"¹⁰⁷ hadisini kendilerine düstur edinmişlerdir. Böylece insanların hayat şartlarını, anlayış ve kabiliyetlerini dikkate alarak onlara rahmet ve şefkat nazarıyla yaklaşmış, onların sorunlarını çözerek, İslam dairesi içinde kalmalarına yardımcı olmuşlardır. Kendilerinden sonra gelecek ilim ehline; "Meşakkat kolaylığı gerektirir", "Sıkıntı ve zorluk kaldırılmıştır (giderilmelidir)", "Sıkıntı ve zorluğa ileten her şey düşürülmelidir", "İş zora girdiğinde (daraldığında) genişletilmelidir" gibi sayısız hukuk ilkesi bırakarak, onların da bu metodu uygulamalarını arzu etmişlerdir. Hatta el-Enbârî, el-İhtilâf adında bir eser telif etmiştir. Kitap İmam Ahmed'in eline geçince, onu ihtilaf kitabı olarak değil, dinde genişlik ve kolaylık kitabı olarak isimlendirilmiştir.¹⁰⁸

Kolaylaştırma Metodunun Hedef ve Gayeleri

Şüphe yok ki kolaylaştırmanın İslam dini açısından büyük hedef ve gayeleri vardır. Bu gayeler, birbirini tamamlayan ve Müslüman şahsiyetini oluşturan bir bütünün parçaları

¹⁰² ed-Dârimî, Abdullah, *Sünen*, Matbaatu'l-Hadîs, Pakistan, 1404, Futyâ, c.1, s.50.

¹⁰³ İbnu'l-Cevzî, Abdurrahman, *Zâdu'l-Mesîr fi'l-İlmi't-Tefsîr*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1407, s.98.

¹⁰⁴ Buhârî, *Sahih*, Cuma, 1/216; İbnu'l-Esîr, Mecdu'd-Dîn, *en-Nihâye fi'l-Ġaribi'l-Hadîsi ve'l-Eser*, Dâr ibni'l-Cevzî, Demmam, 1423, s.299.

¹⁰⁵ ez-Zehabî, Şemseddîn, *Siyer A'lamu'n-Nubelâ*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1413, c.8, s.229; Aşmâvî, Muhammed saîd, *Usûlu's-Şerîâ*, Mektebetu Medbûlî, Kahire, 1403, s.45; ez-Ziriklî, Hayreddîn, *el-A'lâm*, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1986, c.3, s.320.

¹⁰⁶ Bakara, 2/185.

¹⁰⁷ Buhari, *Sahih*, Edeb, 8/30.

¹⁰⁸ el-Enbârî, ebu'l-Berekât, *el-İnsâf fi Mesâilil-Hilâf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kufiyyîn*, el-Mektebetu's-Şâmile, 2002, s.321; İbn Abdi'l-Berr, Yusuf, *Câmiu Beyâni'l-İlmi ve Fazlihi vemâ yenbeġi fi rivâyetihî hamlihi*, Dâr ibni'l-Cevzî, Demmam, 1418, c.1, s.784; İbni Aşûr, Muhammed Tahir, *Mekâsidu's-Şerîati'l-İslâmiyyeti*, eş-Şeriketu't-Tûnûsiyye li't-Tevzî, Tunus, 1408, s.61; Saîd, Bestami, *Mefhûmu Tecdîdî'd-Dîn*, Dâru'd-Da'vet, Kuveyt, 1405, s.187.

gibidir. Bu nedenle bu kimliğin inşasında inanç ve ibadetle ilgili olan gayeler ne kadar önemliyse, toplumsal, cezaî, davranışsal ve fikri gayeler de bir o kadar önemlidir.

İslam, hoşgörü ve kolaylık dinidir. En fazla sayıda insan onu benimseyebilsin diye hükümleri, insanın yaratılışına uygun olarak konmuştur. Bu hedeflerin hayata geçirilmesi için, bazen korkutma bazen de teşvik etme ve sevdirmeye yöntemi uygulanmıştır. Korkutma yöntemi, insanların kıyamet günü Allah'a verecekleri hesap neticesinde alacakları cezanın onlara bildirilmesinden ibarettir. Teşvik ve sevdirmeye yöntemi ise, İslam hukukunun çoğunun üzerine inşa edildiği kolaylık ilkesinin hayata geçirilmesinde tanınır. İslam hukuku bu özelliğiyle; zorluktan ve sıkıntıdan nefret eden, zayıf yaratılışlı insan tabiatıyla uyum arz etmiştir. Bu uyum Allah'ın: "Allah, yükümlülüklerinizi hafifletmek istiyor. Çünkü insan zayıf yaratılmıştır."¹⁰⁹ ayetiyle murad ettiği hükümdür. Eş-Şâtıbî: "Toplumun anlayış ve karakter açısından en zayıf ferдинin anlayıp uygulayabilmesi için, İslam hukukunun; inanç, ibadet, cezaî, davranışsal ve düşünsel yükümlülüklerinin tümü kolaylık ilkesine uygun olarak teşri kılınmıştır. Bu sorumlulukları sadece toplumun özel bir kesimi anlayacak ve uygulayabilecek bir tarzda teşri edilseydi, bu durum İslam dininin evrenselliğine gölge düşürürdü."¹¹⁰

İslam dini bu özelliğini koruduğu için; dünyanın bir ucundan ötekine, her renk, ırk ve cinsten olan insanlar tarafından hızlı bir kabul görmüş ve akın akın İslam'a girmişlerdir.

İslam kültür ve medeniyeti araştırmacısı el-Akkâd: "İslam dininin, Afrika kıtasında süratle yayılmasının nedeni; bu dinin, okuma yazması olmayan toplumun en zayıf ferdi tarafından anlaşılır esas ve prensipleri kolay ve basit bir din oluşudur. Allah'ın varlığını ve birliğini kabul edip İslam'a giren ve belli başlı farzları öğrenen kimse, diğer din mensuplarının içerisinde bocaladığı karmaşadan uzaktır."¹¹¹ Bir diğer araştırmacı; "İslam'ın insanlar arasında hızla yayılmasının ve özellikle Hristiyan Avrupa dünyasındaki Hristiyanlar arasında ciddi bir kabul görmesinin nedeni, inanç ve yaşam ilkelerindeki kolaylıktan ileri gelmektedir demektir."¹¹² Gerçekten de İslam hukuku kaynaklarının mazisini ve şimdiki durumunu inceleyen her insan, hemen her bapta/konuda önceliğin İslam'a teşvik ve sevdirmeye verildiğini görecektir. Örneğin İslam dinine yeni giren kimsenin haramlar hususundaki cehaleti, şer'i mazeret kabul edilir ve bu durum, onlar hakkında had cezalarının uygulanmasını önleyen şüpheli bir hal olarak kabul edilir. Aynı şekilde akıl baliğ olmasına rağmen Müslümanlığı öncesinde eda etmediği namaz, oruç vb. ibadetlerden sorumlu tutulmaz. Hatta "kafirlerin, şeriatın furuuyla sorumlu olduğu" ilkesini benimseyen İslam hukukçuları bile ibadetlerin kazası, onlar ile imanları arasında bir engel teşkil etmesin ve İslam'dan uzaklaştırmasın diye onları bu yükümlülüklerden muaf tutmuşlardır. Geçmiş şeriatların hepsinde şartlar nasıl olursa olsun namaz kılabilmek için suyla temizlik şartı getirilmiştir. Halbuki kolaylık ilkesini esas edinen İslam şeriatında; suyun yokluğunda, kullanmaya hastalık, korku, aşırı soğuk, sıcak vb. nedenlerden/mazeretlerden dolayı teyemmüm meşru kılınmıştır. Hastalık, yaşlılık vb. nedenlerle ayakta namaz kılamayan kimseye oturarak namaz kılmaya izin verilmiştir. Ayette: "Hicret etmeleri gerekirken hicret etmeyenler cehennemle tehdit edilmiştir. Ardından erkek olsun, kadın olsun çocuk olsun hiçbir gücü olmayan ve kendilerine doğru yol gösterilmeyen çaresizler bunların dışındadır"¹¹³ denilerek onlardan yükümlülük tamamen kaldırılmıştır.

Allah Teâlâ'nın hikmeti, bu evrensel hukukun; insanlığın tümünü kapsamasını, onların geçmişten beri süregelen yaşamlarını alt üst etmeden, güç ve imkanlarına göre bir uygulama tarzında olmasını dilemiştir. Gönderdiği son Peygamberin ve mesajının evrensel olmasını ve renk, ırk, cins soy-sop, zaman-zemin, fakir-zengin, vs. ayrımı yapmadan insanlığın tümüne uygun olmasını dilemiştir. Bu nedenle insanların; doğup

¹⁰⁹ Nisa, 4/28.

¹¹⁰ eş-Şâtıbî, *el-Muvafakât*, 2/88.

¹¹¹ el-Akkâd, Abbas, *el-İslâmu fi'l-Karni'l-İşrin Hâdiruhu ve Müstakbelühü*, Dâru'l-Hilal, Kahire, 1960, s.19.

¹¹² Salim, Muhammed Reşâd, *el-Madhal ilâ Sekâfe İslâmiyye*, Dâru'l-Kalem, Kuveyt, 1981, s.235.

¹¹³ Havva, Saîd, *İhyâu'r-Rabbâniyye*, Dâru's-Selâm, Kahire, 1989, s.49; eş-Şehristânî, Muhammed Abdulkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, Mektebetu'l-Enclu, Kahire, 1375, s.271; el-Bağdâdî, Ahmed, *el-Muvaddah lievhâmi'l-Cem'i ve't-Tefriki*, Dâru'l-Fikri'l-İslâmî, Beyrut, 1405.

büyüdüğü, çoğalıp akraba edindiği, söz, eylem, duruş v.s. hayatlarının tümünü sürdürdükleri ve "Örf" (gelenek ve görenek) adı verilen prensibi, İslam hukukunun esaslarıyla çelişmediği müddetçe hukukun dinamiklerinden kabul etmiştir. Cinâi hususta; adalet ve rahmet ilkelerini esas edinmiştir. Allah Teâlâ: "ey derin kavrayış sahipleri, adil karşılık (kısas yasasında) sizin için hayat vardır"¹¹⁴ buyurarak bir taraftan ferde, işlediği kötülükten dolayı adilce ceza vermiştir. Bu ceza suçlu kimse için eziyet olarak görülse bile öte taraftan toplumun tümünün maslahatını temin açısından ve genelin huzurunu sağladığından dolayı ayetin de ifade ettiği gibi rahmet ve hayattır. Çünkü insanlar bu cezaların uygulanışına şahitlik ederek Allah'a karşı sorumluluklarını bilecek hem dünyada hem de ahirette saadetlerini garanti altına almış olacaktırlar.¹¹⁵ Kolaylık ilkesi, kulluk açısından hayatın her alanında davranışsal olarak da insanın tabiatını gözetmiştir. Bu nedenle üstesinden gelinemeyecek, uzun, yorucu ve bıkkınlığa neden olan bir kulluk tarzını, zayıf tabiatı gereği insana uygun görmemiştir. Çünkü böyle bir ibadetin meşruiyeti, kişide davranışsal bozukluklara neden olacaktır. Bunun akabinde düşünsel bozukluk gelecektir. Nitekim İslam'ın kolaylık metodunu dikkate almayan kimseler, hayatı insanlara yaşanmaz hale getirmişlerdir. Bunlar İslâmî öğretilerin zahirine bakarak, tüm insanları ilim öğrenmeye, ilim ehlini olaylar karşısında aynı düşünmeye vb. insan yaşamını çıkmaza sokan bir yöne çekmişlerdir. Halbuki bir toplumun ihtiyaçları çeşitlidir ve bu ihtiyaçlar karşılanmadan toplumun ayakta kalması mümkün değildir.¹¹⁶

SONUÇ

"İslam'ın Kolaylaştırma Metodu Hakkında Kritik Bir Analiz" konulu bu makalemizde elde ettiğimiz sonuçları şöyle sıralayabiliriz:

1. Kolaylık, İslam dininin en belirgin özelliklerinden ve en çok bilinen gayelerinden biridir. Bundan dolayıdır ki bir Müslüman, İslam hukukunun tüm hükümlerinde bu kolaylığı somut olarak görebilir. Ancak insanların bir kısmı farklı bazı nedenlerden dolayı İslam'ın kolaylığından, yanlış anlamlar çıkarmışlardır. Bu da onların, İslam'ın dosdoğru yolundan sapmalarına ve "meşakkat/zorluk, kolaylık getirir" hukuk esasına yanlış anlam ve hükümler yüklemelerine neden olmuştur.
2. İslam hukukunun binası, kulların dünya ve ahiret maslahatlarını temin üzerine inşa edilmiştir. Onun tümü de adalet, rahmet ve hikmettir. Adaletten otoriterliğe, rahmetten zulme, maslahattan mefsedete, hikmetten cehalet ve ahmaklığa çıkan hiçbir meselenin İslam hukukuyla ilgisi yoktur. Ona yorum aracılığıyla sokulmuş olsa bile!
3. İslam hukukunun en büyük gayesi, sıkıntı ve zorlukları gidermek, kolaylaştırıcı ilkeleri insanlara sunarak, insanlık için yaşanılabilir bir hayatı temin etmektir. Ancak insanların hem dünya hem de ahiret saadetlerini ilgilendiren maslahat ve mefsedetın takdir edilmesi/ölçülenmesi kolay bir iş değildir. Bilakis son derece hassasiyet gerektiren bir sorumluluktur. Çünkü maslahat da mefsedet de İslam Şeriatı'nın naslarıyla ve prensipleriyle disipline edilmiştir. Bu nedenle onların takdir edilmesini, ancak Kur'an ve Sünnet naslarını iyi bilen ve İslam hukukunun amaçlarını en ince detaylarıyla kavrayan ilim ehli bilebilir.

¹¹⁴ Bakara, 2/179.

¹¹⁵ Cuğeym, Numan, *Turuku'l-Keşfi an Makâsidi's-Şârii*, Dâru'n-Nefâis, Ürdün, 1422, s. 88; Kardavî, Yusuf, *Avâmîlu'l-Murûneti fi's-Şeriatil-İslâmiyyeti*, Dâru's-Sahve, 1985, s.211; el-Luveyhik, Abdurrahman, *Muşkiletu'l-Guluwvi fi'd-Dini fi'l-Asri'l-Hâdir*, Dâru'l-Kalem, Kuveyt, 1419, c.2, s.711.

¹¹⁶ er-Rabia, Abdulaziz, *Suvar Min Semâhati'l-İslâm*, Müessesetü'r-Risâle, 1980, s.49; el-Burunu, Muhammed Sidki, *el-Vecîz fi idâhi Kavâidil-Fikri'l-Külliyyeti*, Matbaatu's-Saâde, Kahire, 1331, s. 255; el-Cabiri, Muhammed Abid, *Vichetu Nazar Nahve İadet Binâ Kadâyâ'l-Fikri'l-Arabîyyi'l-Muâsiri*, Merkez Dirâsâtil-Vahdetil-Arabîyyeti, Beyrut, 1992, s.244; en-Nedevî, ebu'l-Hasan, *Mâzâ Hasire'l-Âlemu Binhitâtil-Müslimîn*, Mektebetü's-Sünne, Kahire, 1978, s.54; el-Vukeyli, Muhammed, *Fikhu'l-Evleviyyât Dirâsetün fi'd-Devâbit*, el-Ma'hedu'l-Âlemi Li'l-Fikri'l-İslâmî, Amerika, 1416, s.321; Hallâf, Abulvehhâb, *es-Siyâsetu's-Şer'iyyatu fi's-Şuûni'd-Dustûriyye ve'l-Hâriciyye ve'l-Mâliyye*, Dâru'l-Ensâr, Kahire, 1397, s.187.

4. Makâsîdu's-Şerîa; Şâriin biz kullarından, inzal buyurduğu naslar ve teşri ettiği hükümler aracılığıyla kendisine ulaşip hayata geçirmemizi arzu ettiği, yüce manalar, hikmet dolu sırlar ve övgüye layık olan gayelerdir. İslam'ın geçmiş dönemlerinde olduğu gibi günümüzde de İslam hukukçuları, dinin özünü ve ruhunu teşkil etmek gibi bir fonksiyonları olduğu için nasların gerisindeki gaye ve hikmetlere son derece önem vermişlerdir. Bu gayeler hakkında detaylı çalışmalar yapmışlardır.

5. Bir Müslüman, kullukla ilgili sorumluluklarını samimi bir inanç ve bağlılıkla yerine getirirse, ilâhî öğretilerin tümünün hayır menbaı olduğuna yakinen inansa bile, bu durum onun bu ilâhî öğretilerin gaye, hikmet ve anlamlarının gerisinde gizli olan bazı ilahî sırları araştırıp bilmesine engel değildir. "Çünkü kulluk gereği kendisiyle amel ettiğimiz şer'i ameller, eylemsel/fiil olarak zatı gereği esas gayemiz değildir. Aksine asıl gaye; onların gerisinde gizli olan hikmetler, sırlar ve kendisinden dolayı meşru kıldıkları faydalardır." Ancak nasların gerisindeki bu gizli hikmet ve sırları araştırırken aklımızdan çıkarmamamız gereken önemli bir husus vardır. O da bazen Allah'ın dilemesiyle bu hikmetlerin, nedenini yalnızca Onun bileceği bir durumdan dolayı açığa çıkamayacağı/çıkması gerekmeyen gerçeğidir. Bu durum, o hikmet ve gizli sırların yokluğu anlamına gelmeyeceği gibi, bizim dinin öğretilerine boyun eğmemiz ve gerekeni yerine getirmemiz için de zihnimizde bu sırların ortaya çıkması gerekir kanısını da oluşturmamalıdır.

6. İnsan, dünya ve ahireti için gereken bilgi ve faydayı temin edebilecek bir akıl ve idrak ile donatılmıştır. Bu niteliği sayesinde her tür gelişim ve medeniyete açıktır. Esnektir ve kulluk yapma kabiliyetine sahiptir. Ses ve görselleri algılayabileceği duyularla donatılmıştır. Etrafındaki her şeyi merak etme ve onu çözme eğiliminde yaratılmıştır. İslam Şeriatı, insanın, tüm bu özelliklerini göz ardı etmemiş, emir ve yasakların gerisinde gizli olan mana ve sırların açığa çıkarılmasına imkân tanımıştır. Bundan dolayıdır ki; dini hükümlerin çoğu yoruma açık ve teşrî kılınmasının hikmetiyle birlikte zikredilmiştir. Örneğin namazın hikmeti hususunda Allah Teâlâ: "Her tür kötülük ve çirkinlikten koruduğu için namazın kılınmasını emretmiştir."¹¹⁷ 7. Bazı İslam hukukçuları, ulema arasında ihtilafın meydana gelmesi durumunda makasîd, bu ihtilafı bitirecek olan son sözdür demişlerdir. Bu tam olarak kabul edebileceğimiz bir yorum değildir. Çünkü her ne kadar makâsdu's-Şerîa'nın tümü katî olsa da bu söylem, onun, makasîdın gerisindeki ferî meselelerin tümündeki fikhî ihtilafın kaldırılmasına kefil olacağı anlamına gelmez. Örneğin: "Din kolaylıktır ve İslam hukukunun gayesi de kolaylaştırmaktır." Bu hiçbir itiraza yer bırakmayan kesin bir ifadedir. Ancak bu prensibin, ferî meselelere uygulanması durumunda her meselenin de böyle kesinlik bildireceğini söylememiz mümkün değildir. Çünkü ilim ehli arasında farklı düşüncelerin olacağı haliyle farklı çıkarımlarda bulunacakları yani ihtilaf edecekleri kaçınılmazdır.

8. Şer'i hükümlerin gayelerine yönelik bilgisizlik ve cehalet, bazı insanları onu inkâr etmeye sevk edebilir. Bir kimse, Şâriin teşrî kıldığı her hükmü, yalnızca kişi ve toplumların maslahatı için olduğuna inanıyorsa, herhangi bir hüküm, onun nazarında bir maslahat/fayda temin etmediğinde veya bir mefsedeti/zararı gidermediğinde onun, şer'i bir hüküm olmadığı, aksine insanların içtihat ve yorum neticesinde İslam hukukuna ekledikleri düşünceler olduğu kanısına varacak ve onu inkara yönelecektir.

9. Allah Teâlâ'nın hikmeti, bu evrensel hukukun; insanlığın tümünü kapsamasını, onların geçmişten beri süregelen yaşamlarını alt üst etmeden, güç ve imkanlarına göre bir uygulama tarzında olmasını dilemiştir. Gönderdiği son Peygamberin ve mesajının evrensel olmasını ve renk, ırk, cins soy-sop, zaman-zemin, fakir-zengin, vs. ayrımı yapmadan insanlığın tümüne uygun olmasını dilemiştir. Bu nedenle insanların; doğup büyüdüğü, çoğalıp akraba edindiği, söz, eylem, duruş vs. hayatlarının tümünü sürdürdükleri ve "Örf" (gelenek ve görenek) adı verilen prensibi, İslam hukukunun esaslarıyla çelişmediği müddetçe hukukun dinamiklerinden kabul etmiştir.

¹¹⁷ Ankebut, 29/45.

KAYNAKÇA

- Aşmâvî, Muhammed saîd, *Usûlu's-Şerîâ*, Mektebetu Medbûlî, Kahire, 1403.
- Avde, Abdu'l-Kâdir, *et-Teşrîu'l-Cinâi el-İslâmî*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1984.
- Beltâcî, Muhammed, *Menhec Ömer ibni'l-Hattab fi't-Teşrî*, Mektebetü's-Şebâb, Mısır, 1984.
- Buhârî, Muhammed bin İsmâil, *Sahih-i Buhârî*, Dâr ibni Kesîr, 1987, Beyrut.
- Cemaleddin Muhammed ibni Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Dâr Lisani'l-Arap, Beyrut, 1970.
- ed-Dârimî, Abdullah, *Sünen*, Matbaatu'l-Hadis, Pakistan, 1404.
- ed-Derîni, Fethi, *Hasâisu't-Teşrî'l-İslâmiyyi fi's-Siyâse ve'l-Hukm*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 1434.
- ed-Dehlevî, Veliyyullah, *Hüccetullahi'l-Bâliğâ*, Mektebetu'l-Kevser, Riyad, 1320.
- ebu Suûd, Muhammed, *İrşadü'l-Akli's-Selim ilâ Mezâyâ el-Kitâbi'l-Kerîm*, Dâru'l-Mushaf li'n-Neşr, Kahire, 1983.
- Ebu Zehra, Muhammed, *Usûlu'l-Fıkhi*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Mısır, 1997.
- el-Akkâd, Abbas, *el-İslâmu fi'l-Karni'l-İşrîn Hâdiruhu ve Müstakbelühü*, Dâru'l-Hilal, Kahire, 1960.
- el-Alûsî, Şehabuddîn, *Ruhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâr İhyâu't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1405.
- el-Aşkar, Ömer, *Hasâisu's-Şerîati'l-İslâmiyyeti*, Mektebetu'l-Felâh, Kuveyt, 1982.
- el-Enbârî, ebu'l-Berekât, *el-İnsâf fi Mesâili'l-Hilâf beyne'l-Basriyyîn ve'l-Kufiyyîn*, el-Mektebetu's-Şâmîle, 2002.
- el-Burunu, Muhammed Sıdkî, *el-Vecîz fi idâhi Kavâidi'l-Fıkhi'l-Küllîyyeti*, Matbaatu's-Saâde, Kahire, 1331.
- el-Bûtî, Ramazan, *Davâbitu'l-Maslahati*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1397.
- el-Cabirî, Muhammed Abid, *Vichetu Nazar Nahve İâdet Binâ Kadâyâ'l-Fikri'l-Arabiyyi'l-Muâsri*, Merkez Dirâsâti'l-Vahdeti'l-Arabiyyeti, Beyrut, 1992.
- el-Cevherî, İsmail, *Tâcu'l-Luğâ Ve Sihâhu'l-Arabiyye*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Kahire, 1987.
- el-Cüveynî, ebu'l-Meâlî (ö.478), *el-Burhân fi Usûli'l-Fıkhi*, Katar, 1992.
- el-Kuşeyrî, Müslim, *Sahih Müslim*, Dâru'l-Hadis, Kahire, 1412.
- er-Rabîa, Abdulaziz, *Suar Min Semâhati'l-İslâm*, Müessesetü'r-Risâle, 1980.
- eş-Şâtîbî, İbrahim, *el-Muvâfekat fi Usûli's-Şerîati*, el-Mektebetu't-Ticâriyetu'l-Kubrâ, Mısır, 1989.
- ebu'l-Meâtî, Kemal Cevdet, *Mazâhiru't-Teysîr fi's-Şerîati'l-İslâmiyyeti*, Doktora Tezi, Ezher Üniversitesi, Kahire, 1975.
- el-Fâsî, Allal, *Makâsîdu's-Şerîati ve Mekârimuhâ*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1413.
- el-Feyrûzâbâdî, Mecdu'd-Dîn, *el-Kamûsu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1407.
- el-Guneymî, Abdu'l-Âhir, *el-Fevâidu'l-Mustekâtu min Hadis Meselu'l-Kâimi alâ Hudûdillah*, Dâru'l-Beyârik, Beyrut, 1419.
- Cuğeym, Numan, *Turuku'l-Keşfi an Makâsidi's-Şârii*, Dâru'n-Nefâis, Ürdün, 1422.
- Hallâf, Abulvehhâb, *es-Siyâsetu's-Ser'iyyatu fi's-Şuûni'd-Dustûriyye ve'l-Hâriciyye ve'l-Mâliyye*, Dâru'l-Ensâr, Kahire, 1397.
- el-Hayyât, Abdulaziz, *el-Müeyyidâtü't-Teşrîyyetü*, Dâr's-Selâm, Kahire, 1986.

- el-Huseyn, Muhammed Hıdr, *eş-Şeriatu'l-İslâmiyyetu Sâlihâtun Likulli Zemânin ve Mekân*, el-Matbaatu't-Teâvuniyye, Dımaşk, 1987.
- el-İsfehânî, ebu'l-Kâsım Râgıp, *Müfredât elfâzi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1412.
- el-Kandehlevî, Muhammed Yusuf, *Hayâtu's-Sahâbe*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1999.
- el-Karâfi, Ahmed, *el-Furûk*, Dâru's-Selâm, Mısır, 1421.
- el-Kardâvî, Yusuf, *Medhal lidirâseti's-Şeriatil-İslâmiyyeti*, Mektebetu Vehbe, Kahire, 1991.
- el-Kardâvî, Yusuf, *el-Merceiyyetü'Ulyâ fi'l-İslâm*, Mektebetü Vehbe, Kahire.
- el-Kardâvî, Yusuf, *Likaât ve Muhaverât havle Kadâyâ'l-İslâmi ve'l-Asri*, Mektebetu Vehbe, Kahire, 1992.
- el-Kardâvî, Yusuf, *Nahve Vahde Fikriyye Li'l-Âmilîn Li'l-İslâm*, Mektebetü Vehbe, Kahire, 1991.
- el-Kurtubî, Muhammed, *el-Câmiu liahkâmi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire, 1364.
- en-Nedevî, ebu'l-Hasan, *Mâzâ Hasire'l-Âlemu Binhitâti'l-Müslimîn*, Mektebetü's-Sünne, Kahire, 1978.
- eş-Şerbîni, el-Hatîb, *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Meânî elfâzi'l-Minhâc*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1352.
- el-Ukla, Muhammed, *el-İslâmu Mekâsiduhu ve Hasâisuhu*, Mektebetu'r-Risale el-Hadîse, Amman, 1405.
- er-Râzî, Fahreddîn, *Mefâtihu'l-Ğaybi*, Dâru'l-Fikr, 1984.
- er-Reysûnî, Ahmed, *Nazariyyetu'l-Mekâsidi inde's-Şâtîbî*, el-Ma'hedu'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî, ed-Dâru'l-Âlemiyyetu li'l-Kitâbi'l-İslâmiyyi, Riyad, 1412.
- el-Mu'cemu'l-Vasît, *Mucammea el-Luğati'l-Arabiyye*, Kahire, 1381.
- el-Vukeylî, Muhammed, *Fikhu'l-Evleviyyât Dirâsetün fi'd-Devâbit*, el-Ma'hedu'l-Âlemî Li'l-Fikri'l-İslâmî, Amerika, 1416.
- eş-Şehristânî, Muhammed Abdulkerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, Mektebetu'l-Enclu, Kahire, 1375.
- et-Turâbî, Hasan, *Menheciyyetu't-Teşrii fi'l-İslâmi*, Dâru'l-Fikr, Hartum, 1987.
- ez-Zehabî, Şemseddin, *Siyer A'lâmu'n-Nübelâ*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1413.
- ez-Zemahşerî, Cârellah, *el-Keşşâf an Hakâik Ğavâmid et-Tenzîl*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 2012.
- ez-Zerkâ, Mustafa Ahmed, *el-Medhalu'l-Fıkhiyyu'l-Âmmu*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1425.
- ez-Ziriklî, Hayreddîn, *el-A'lâm*, el-Matbaatu'l-Arabiyyet, Kahire, 1926.
- ez-Zübeydî, Muhyi'd-Dîn, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kamûs*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1414.
- Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, el-Matbaatu'l-Mısriyye, Kahire, 1349.
- Havva, Saîd, *İhyâu'r-Rabbâniye*, Dâru's-Selâm, Kahire, 1989.
- Hîtu Muhammed, *el-Vecîz fi Usûli't-Teşrii'l-İslâmiyyi*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1403.
- Humeyd, Salih, *Raf'u'l-Harac*, Merkezu'l-Bahsi'l-İlmiyyi ve't-Turâsi'l-İslâmî, Kahire, 1413.
- İbn Abdi'l-Berr, Yusuf, *Câmiu Beyânî'l-İlmi ve Fazlihi vemâ yenbeğî fi rivâyetihî hamlihi*, Dâr ibni'l-Cevzî, Demmam, 1418.
- İbni Abdi's-Selâm İzzeddîn, *el-Kavâidu'l-Kubrâ*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1986.
- İbn Aşur, Muhammed Tahir, *Mekâsidu's-Şeriatil-İslâmiyyeti*, eş-Şeriketu'Tünusiyyetu li't-Tevzî, Tunus, 1408.

- İbnu'l-Cevzî, Abdurrahman, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmî't-Tefsîr*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1407.
- İbni ebi Şeybe, Abdullah, *el-Musannef*, Diyât, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1409.
- İbnu'l-Esîr, Mecdu'd-Dîn, *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîsi ve'l-Eser*, Dâr ibni'l-Cevzî, Demmam, 1423.
- İbni Kayyim, Muhammed, *İ'lâmu'l-Muvakkîin an Rabbi'l-Âlemîn*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1397.
- İbni Kesîr, İmadu'd-Dîn, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, Dâr ibni'l-Cevzî, Riyad, 1418.
- İbn Kesîr, İmadu'd-Dîn, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâr ibn Kesîr, Beyrut, 2018.
- İbni Neccâr, Muntehâ'l-İrâdât, Mektebetu Dâru'l-Urûbeti, 1983.
- İbni Nuceym, *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzü'd-Dekâik*, Matbaatu Bûlâk, 1285.
- Kamil, Ömer Abdullah, *er-Ruhsatu's-Şer'iyetu fî'l-Usûli ve'l-Kavîdi'l-Fikhiyyeti*, el-Mektebetu'l-Mekkiyye, Mekke, 1420.
- Medkur, Muhammed Selam, *el-Vesâyâ fî'l-Fikhi'l-İslâmî*, Dâru'l-Meârif, Kahire, 1992.
- Muhammed, Şaban, *et-Teşrû'l-İslâmiyyu ve Etvâruhu*, eş-Şeriketu'l-Arabiyyetu li't-Tibâati, 1959.
- Kutub, Muhammed, *Muktadayâtu Lâ ilâhe illallah*, Dâru's-Şurûk, Beyrut, 2007.
- Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, Beyrut, 1398.
- Rıza, Muhammed Reşîd, *Tefsîru'l-Menâr*, el-Heye el-Mısriyye li'l-Kitâb, Kahire, 1972.
- Saîd, Bestami, *Mefhûmu Tecdîdi'd-Dîn*, Dâru'd-Da'vet, Kuveyt, 1405.
- Tebbare, Afîf, *Rûhu'd-Dîni'l-İslâmiyyi*, Dâr's-Şurûk, Beyrut, 1986.
- Vâfi, Ali, *Hukuku'l-İnsan fî'l-İslâm*, Vizâretu'l-Evkâf el-Mısriyye, Kahire, 1987.
- Vehbe, Tevfik Ali, *el-İslâmu Şerîatu'l-Hayâti*, Dâru'l-Liva, Riyat, 1401.